

מדינת ישראל
משרד הרווחה והשירותים
החברתיים
אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה

מחקר מעקב אחר נשים נפגעות אלימות במשפחה: במקלט ובחזרה לקהילה

פרופ' חיה יצחקי
פרופ' רחל דקל
ד"ר ענת בן פורת

שבט תשע"ד
פברואר 2014

מחקר מעקב אחר נשים נפגעות אלימות במשפחה: במקלט ובחזרה לקהילה

מבוא

אלימות נגד נשים במשפחה הינה בעיה חברתית רבת היקף אליה נחשפות בין 10% ל-50% נשים ברחבי העולם (Maziak & Asfar, 2003 ; Tjaden & Thoennes, 2000). בישראל, תופעה זו נפוצה ורווחת בקבוצות שונות של האוכלוסייה, ובסקר שנערך בשנת 2001 עלה כי 11.2% מכלל הנשים בישראל היו במהלך חייהן קורבנות של תקיפה פיזית מצד בן זוגן (Esikovits, Winstok & Fishman, 2004).

בניסיון לתת מענה להגנה טיפול ושיקום, פותח מגוון רחב של שירותים בקהילה ומחוצה לה, כאשר אחד המענים המרכזיים הינו המקלט לנשים וילדיהן (George, Grossman, Lundy, Rumpf, 2010 & Crabtree- Nelson, 2010). בישראל, תהליך הקמת המקלטים לנשים נפגעות אלימות החל בסוף שנות השבעים, וכיום קיימים 14 מקלטים ברחבי הארץ, מתוכם שניים ייחודיים לאוכלוסייה הדתית/חרדית, שניים ייחודיים לאוכלוסייה הערבית, שניים מיועדים לאוכלוסייה מעורבת ערבית יהודית, ושני מקלטים הינם מיוחדים לנשים עם צרכים מיוחדים מתחום בריאות הנפש בשיתוף משרד הבריאות (משרד הרווחה, 2009).

עם הקמתם של המקלטים הראשונים בארץ הוגדרה מטרתם הראשונית כמתן הגנה פיזית לאישה ולילדיה במרחב מוגן בו יתגוררו (סבירסקי, 1984 ; סלעי ופינטון, 1988). בהמשך הגדיר משרד הרווחה מטרה רחבה הכוללת הגנה, טיפול פיזי ונפשי, ומתן אפשרות לפסק זמן לאישה לצורך טיפול בשעת משבר, עיבוד ראשוני של הטראומה ובחירה להמשך עתידה. כמו כן המקלט מאפשר לאישה להיות חלק מקהילה טיפולית תומכת בה תוכל לרכוש דרכי התמודדות להמשך חייה (הוראת תע"ס, 2010).

במחקרים שנערכו בעולם, ביחס לעבודתם של המקלטים עולה כי נשים רואות במסגרת זו משמעותית לקבלת סיוע ולהצלת חייהן. לצד זה, בחינה מדוקדקת של מחקרים אלה מעלה תמונה מורכבת יותר ביחס לתרומתם של מסגרות אלה לנשים השוהות בהן. מחד, עולה כי המקלט משיג את מטרותיו ומהווה את אחד המענים המרכזיים ברצף הטיפולי עבור נשים נפגעות אלימות במשפחה. מדיווחיהן של נשים במחקרי אורך עולה כי להערכתן חלו שינויים במדדים שונים כגון תחושת רווחה, העצמה, תפיסת העצמי והזולת, קבלת העצמי, מסוגלות, ורכישת כוחות וכלים חדשים (סלעי ופינטון, 1988 ; Cannon & Sparks, 1989; Gorge et al, 2010; Ham-Rowbottom, Gordon Jarvis, & Sullivan & Rumpitz, 1994; Itzhaky & Ben- Porat, 2005; Novaco, 2005).

מאידך, נשים השוהות במקלטים מעלות קשיים רבים במהלך שהותן במסגרת כגון חוסר פניות של הצוות לבעיותיהן, פערים תרבותיים בין דיירות המקלט וקונפליקטים על רקע זה, חוסר התאמה של השירותים במקלט לצרכיהן של הנשים, צפיפות פיזית והעדר פרטיות (George et al, 2010; Loseke, 1992; Tutty, 1999; Weaver, & Rothery, 1999). בנוסף, בספרות קיימת ביקורת על מסגרת המקלט כארגון בירוקראטי המשמר דפוסיים פטריארכליים, מצב הנוגד העצמתן של נשים אלה ועלול לשחזר יחסי שליטה בחייהן כפי שחוו עם בן זוגן (Hai-Yahia & Cohen, 2009; Srinivasan & Davis, 1991; Tutty, et al, 1999).

התמונה המורכבת שעולה ביחס לעבודתם של המקלטים כפי שנסקרה עד כה, מעלה צורך להמשיך ולחקור מסגרות אלה כמו גם את מאפייני הנשים השוהות בהן. מחקר מעין זה נחוץ במיוחד נוכח העובדה שבישראל טרם נערך מחקר אורך מקיף הכולל את כל המקלטים בארץ ועוקב אחר מאפייני הנשים בכניסה למסגרת, צפיותיהן ממנה והערכתן לגבי תרומת השהייה במסגרת זו עבורן.

מהתבוננות בנתונים המפורסמים מדי שנה ע"י משרד הרווחה המאפיינים את אוכלוסיית הנשים השוהות במקלטים בישראל, עולה כי מדי שנה שוהות כ- 700 נשים ועימן כ- 1000 ילדים במסגרות אלה. קבוצת נשים זו הינה הטרזוגנית ומורכבת מישראליות יהודיות וותיקות, נשים ילידות אתיופיה, חבר העמים ונשים מהחברה הערבית.

מחקר זה יתמקד בשתי קבוצות מרכזיות של נשים השוהות במקלטים: אוכלוסיית הנשים היהודיות הוותיקות ילידות הארץ, ונשים מהחברה הערבית אשר שהו במקלטים בישראל בין השנים ספטמבר 2009 עד פברואר 2013. ערכו המוסף של המחקר אם כן, הינו ביכולתו לערוך השוואה בין שתי קבוצות אלה על מנת ללמוד על הפרופיל הייחודי של כל קבוצה.

בישראל, אלימות כלפי נשים שכיחה בכל המגזרים, הערבי והיהודי כאחד, וכן בקרב עולים חדשים וותיקים, והיא מתרחשת בכל המעמדות הסוציו-אקונומיים של החברה (לוטן-אלמגור, 2009). עם זאת, מסקר שנערך ע"י האו"ם עולה כי 32% מקרב הנשים בחברה הערבית בישראל סבלו מאלימות פיזית (United Nations Statistical Office, 2006) בהשוואה ל-11% מהנשים באוכלוסייה הכללית בישראל (Eisikovitz et al., 2004).

החברה הערבית בישראל הייתה נתונה לשינויים רבים במהלך שלושת העשורים האחרונים. בין השינויים העיקריים ניתן לראות כי גיל הנישואין עלה ויותר נשים החלו להשתלב בשוק העבודה. עם זאת המבנה חברתי השולט בחברות הערביות בעולם עודנו מבנה פטריארכאלי, קולקטיביסטי, המעניק הצדקה לדומיננטיות של הגבר על בת זוגו ותובע שמירה על שלמות המשפחה כמעט בכל מחיר. מבנה חברתי זה השתמר גם בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל (Al-Sadawi, 1985; Haj-Yahia, 2000). תפיסה חברתית זו משתקפת בהצדקת האלימות של הבעל כלפי בת זוגו, כאשר הציפייה מהאישה היא לסבול אלימות זו, כשבמקרים רבים אף תושלך האחוריות והאשמה על כתפיה (Campbell, 1992; Haj-Yahia, 2000; 2002; Levinson, 1989). תחת מבנה פטריאכלי זה, נשים ערביות רבות מעדיפות להישאר בתוך מערכת זוגית מתעללת מאשר להיאלץ להתמודד עם דחייתן על ידי החברה או משפחתן. על כן, נשים רבות בחברה הערבית בוחרות שלא לפנות למשטרה או להיעזר במקלט. אקט שכזה, לא בלבד שיחשב כבגידה, אלא אף עלול להסלים את האלימות הקיימת, ולהגביר את הסכנה לשלומה הפיזי של האישה (Adelman, 2000; Castro, Casiue & Brindis, 2008; Haj-Yahia, 2002).

ואכן, ממחקרים שנערכו בישראל עולה כי נשים ערביות בהשוואה לנשים יהודיות, דיווחו על פחות תמיכה מבני משפחתן בהקשר לבעיית האלימות. הפנייה למקלט תוארה על ידי הנשים כאקט של "בושה, כלימה ובגידה" בבני המשפחה. כמו כן, נשים אלה נטו לדווח יותר על תחושת סכנת חיים והדגישו כי אינן מאמינות שגורמי המשטרה עשויים לסייע להן (Al-Krenawi, 1999, Morrison, 1999, Rabin, Markus & Voghera, 2004).

כפי שניתן להתרשם, יחסה של האוכלוסייה הערבית כלפי המוסדות והשירותים בישראל, מאופיין במורכבות רבה. מורכבות זו באה לידי ביטוי באי אמון ובחשדנות גם כלפי מניעיהם ומטרותיהם של ספקי השירותים המיועדים לנשים נפגעות אלימות וכן כלפי איכות השירות המסופק ובכללם גם כלפי המקלט (Al-Krenawi & Wiesel, 2002; Haj-Yahia, 2000, 2002). מצב זה מעלה שאלה ביחס לתרומתו של המקלט לנשים ערביות בהשוואה לנשים יהודיות ותיקות ילידות הארץ. כמו כן, עולה השאלה האם קיים פרופיל הייחודי לכל קבוצה מבחינת מאפייני הרקע, האלימות, המצוקה הנפשית, המשאבים וצפיותיהן מהמסגרת.

לפיכך שאלות המחקר הן :

1. מהם מאפייני הנשים אשר שהו במקלט בתקופה זו תוך התמקדות במאפייני הרקע, האלימות, מצוקה נפשית (דיכאון ומצוקה פוסט טראומטית) משאביהם האישיים (תחושת שליטה) והסביבתיים (תמיכה משפחתית ושימוש בשירותים בקהילה), צרכיהן וצפיותיהן מהמסגרת?
 2. אילו קשרים קיימים בין מדדי המחקר השונים (מדדי האלימות, מצוקה נפשית, משאבים אישיים וסביבתיים)?
 3. מהו השינוי שחל במדדי המחקר השונים בין כניסתן של הנשים למסגרת ובין יציאתן ממנה ומהי תרומת זמן שהייה לשינוי שחל במדדים אלה?
 4. מהי הערכת הנשים את תמיכת הנשים במקלט והשינויים שחלו בהן ובילדיהן בעקבות שהייה במסגרתו?
- לצורך למידה אודות מאפייניה הייחודיים של כל קבוצה המחקר ערך השוואה בין שתי הקבוצות נשים מהחברה הערבית ונשים יהודיות ישראליות באמצעות ניתוחים סטטיסטיים אשר נערכו בבחינת כל שאלות המחקר.

השיטה

מדגם

במסגרת המחקר נעשה ניסיון לפנות לכל הנשים שנכנסו לשניים עשר המקלטים לנשים מוכות ברחבי הארץ מתוך 13 המקלטים שהיו בין החודשים ספטמבר 2009 לפברואר 2013. בדוח הנוכחי נכללו 307 נשים, מתוכן נשים יהודיות ישראליות שהן ותיקות ילידות הארץ ונשים מהמגזר הערבי.

מתוך הנשים שענו על שאלון הכניסה 258 יצאו מהמקלט בתקופת המחקר (84%). מתוכן 138 מילאו שאלון יציאה (שיעור הענות של 53.5%). מתוך הנשים שמילאו שאלון יציאה למעלה מחצי (80%-58) מילאו גרסה ארוכה של השאלון והשאר מילאו גרסה מקוצרת (58%-42%).

מאפייני הנשים בכניסה למקלט על פי מוצא

על מנת להתייחס להבדלים השונים בין אוכלוסיות המחקר יצרנו משתנה המתייחס למוצא האישה. משתנה זה הורכב בכמה שלבים : בשלב הראשון נבדקה ארץ הלידה של האישה ושל

אביה. בשלב השני נבדקה הדת של המשיבה ובשלב השלישי נבדקה שפת השאלון. בהתאם לכך חולקו הנשים ל-2 קבוצות: יהודיות ותיקות וילדות ישראל (להלן ותיקות) ונשים מהמגזר הערבי. למעלה ממחצית מהנשים שמילאו שאלון כניסה הינן מהמגזר הערבי (156-50.8%) ו-49.2% (151) הינן יהודיות ותיקות.

מאפייני הרקע של הנשים

בשלב הראשון נבחנו מאפייני הרקע של כלל הנשים. כמו כן נערכה השוואה בין שתי קבוצות המחקר: הנשים הוותיקות והנשים מהמגזר הערבי. התפלגות המשתנים הללו מופיעה בלוח 1 ולוח 2:

לוח 1: מאפייני רקע בכניסה למקלט (משתנים רציפים)

df	t	מגזר ערבי ממוצע (ס.ת.)	ותיקות ממוצע (ס.ת.)	כלל הנשים ממוצע (ס.ת.)	
292	4.46***	(6.67) 30.44	(10.54) 35.04	(9.09) 32.72	גיל
259	-1.85	(1.67) 3.03	(1.41) 2.68	(1.55) 2.85	מספר ילדים ¹
292	8.08***	(2.84) 9.85	(2.47) 12.36	(2.94) 11.10	מספר שנות לימוד

***p<0.001

¹חושב רק לגבי האימהות (261)

כפי שניתן לראות בלוח 1, גיל הנשים במדגם נע בין 19 ל-73, ממוצע הגילאים הינו 32.72 (S.D.=9.09) והחציון הינו 31. ניתוח שעשינו העלה כי למרות שממוצע גילאי שתי הקבוצות הינו בטווח של שנות ה-30, הנשים הוותיקות מבוגרות יותר מהנשים מהמגזר הערבי. לרוב הגדול של הנשים שנכנסו למקלטים (85%) יש ילדים. מניתוח שערכנו עולה כי ישנו הבדל מובהק אך חלש בין הקבוצות בתחום זה (לוח 3), כך שבקרב הנשים מהמגזר הערבי שיעור גבוה יותר של נשים הינן אימהות. מספר הילדים נע בין 1 ל-9. השכיחות הגבוהה ביותר הינה בין ילד אחד ל-3 ילדים-כ-70% מהאימהות. באשר למספר הילדים, לא נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות. הממצאים העלו עוד שקרוב למחצית (128 נשים-49%) מכלל האימהות שנכנסו למקלט הגיעו עם ילדיהן. בהמשך נבחנו היבטים הנוגעים לרקע של הנשים עוד בטרם החלו היחסים האלימים.

כמו כן, בחנו את טווח שנות הלימוד של הנשים במקלטים. הטווח נע בין נשים שלא למדו כלל לנשים שלמדו 26 שנות לימוד. הממוצע הכללי עמד על פחות מ-12 שני"ל (11.10, ס.ת. 2.94). ניתוח שערכנו העלה כי לנשים הוותיקות מספר שני"ל גבוה באופן מובהק מזה של הנשים מהמגזר הערבי. כך, שבעוד הממוצע בקרב הוותיקות הוא מעל 12 שני"ל, בקרב הנשים מהמגזר הערבי הממוצע עומד על פחות מ-10 שני"ל.

לוח 2: מאפיינים נוספים בכניסה למקלט

מבחני χ^2	מגזר ערבי מספר (אחוז)	ותיקות מספר (אחוז)	כלל הנשים מספר (אחוז)		
$\chi^2 (2)=34.09***$	13 (8.3)	38 (25.2)	51 (16.6)	חילונית	מידת דתיות
	89 (57.1)	33 (21.9)	122 (39.7)	מסורתית	
	33 (21.2)	31 (20.5)	64 (20.8)	דתית או חרדית	
	21 (13.5)	49 (32.5)	70 (22.8)	לא דווח ¹	
$\chi^2 (1)=23.88***$	121 (77.6)	134 (88.7)	255 (83.1)	כן	אזרחות ישראלית
$\chi^2 (3)=4.53$	21 (13.5)	24 (15.9)	45 (14.7)	רווקה	מצב משפחתי ²
	70 (44.9)	82 (54.3)	152 (49.5)	נשואה	
	31 (19.9)	26 (17.2)	57 (18.6)	פרודה	
	26 (16.7)	15 (9.9)	41 (13.4)	גרושה	
$\chi^2 (1)=11.83 **$	48 (30.8)	74 (49.0)	122 (39.7)	כן	עבודה בשנה האחרונה
$\chi^2 (2)=3.86$	63 (40.4)	55 (36.4)	118 (38.4)	עד 3600	הכנסות משק הבית
	35 (22.4)	39 (25.8)	74 (24.1)	3600-7000	
	21 (17.6)	35 (23.2)	56 (18.2)	מעל 7000	
	37 (23.7)	22 (14.6)	59 (19.2)	אין מענה ¹	
$\chi^2 (1)=7.61*$	124 (79.5)	137 (90.7)	261 (85)	יש (מול אין או לא דווח)	ילדים

* $p<0.05$ *** $p<0.001$

¹לא נכנס לחישוב חי בריבוע.

²בשל שכיחותם הנמוכה לא הוכנסו לחישוב האלמנט (3=1%)

כפי שניתן לראות בלוח 2, באשר לרמת הדתיות מצאנו הבדלים מובהקים בין הקבוצות. לדוגמה, בקרב הנשים מהמגזר הערבי יש שיעור גבוה של למעלה ממחצית שדיווחו כי הן מסורתיות, ובקרב הנשים הוותיקות מדובר על מעט יותר מחמישית. משתנה רקע נוסף שנבדק הינו האזרחות.

נמצא שבקרב הנשים מהמגזר הערבי ישנו שיעור גבוה יחסית של חמישית מהנשים ללא אזרחות ישראלית בהשוואה לוותיקות שם מדובר באחוז נמוך משמעותית (2%).

הנשים נשאלו על מספר מאפייני רקע המשקפים את מצבן בסמוך לכניסה למקלט. קרוב למחצית מהנשים במדגם נשואות. אין הבדל בין הוותיקות לנשים מהמגזר הערבי באשר למצב המשפחתי. מעט למעלה משליש מהנשים שהשתתפו במחקר עבדו בשנה שקדמה לכניסתן למקלט. בתחום זה קיימים הבדלים בין הקבוצות: בעוד שבקרב הנשים מהמגזר הערבי יש שיעור תעסוקה של פחות משליש, בקרב הנשים הוותיקות מדובר על קרוב למחצית. הנשים שעבדו התבקשו לפרט את תחומי התעסוקה שלהן. אחוז גבוה מהנשים (59%) עסק בעבודות לא מקצועיות טרם כניסתן למקלט (כגון: ניקיון, טיפול בקשישים, קופאיות, עבודה במפעלים). שיעור נמוך משמעותית (16.4%) עסק בעבודות הדורשות הכשרה מקצועית (כגון ספרות ועבודה בתחום הקוסמטיקה) ו-8.2% עסקו במקצועות הדורשים הכשרה אקדמית (כגון: הוראה, גננות ועבודה סוציאלית). לגבי 12.3% לא ניתן היה להעריך את סוג ההכשרה שדורשת העבודה אותה ביצעו.

כלי המחקר

1. מאפייני רקע:

1.1 **שאלון פרטים דמוגרפים- הנשים** נשאלו על היבטים הנוגעים לרקע האישי: שנת לידה, מוצא, דת ואזרחות; היבטים הנוגעים לתפקוד בעבר: שנות לימוד ושירות צבאי; היבטים הנוגעים למצבן הנוכחי: מצב משפחתי, תעסוקה ומצב כלכלי; והיבטים הנוגעים למשפחה: מספר הילדים והאם הילדים הגיעו איתן למקלט.

1.2 **בריאות נפשית ופיזית- הנשים** נשאלו אודות קבלת טיפול נפשי או טיפול פסיכיאטרי, קיומה של מחלה או נכות ונטילת טיפול תרופתי.

2. מאפייני והיסטורית האלימות:

2.1 **שאלות על מאפייני האדם הפוגע והאלימות- הנשים** נשאלו לגבי: זהות האדם הפוגע, גישתו לנשק, היכן נמצא האדם הפוגע בזמן שהות האישה במקלט. באשר למאפייני האלימות הנשים נשאלו מה משך היחסים עם בן הזוג האלים, כמה שנים מתוכן חוו אלימות, האם היו פרידות קודמות, האם האישה פנתה למיון בעקבות האלימות והאם הגישה תלונות קודמות.

2.2 **תדירות האלימות- שאלון** המבוסס על כלים שנבנו לצורך חקר תופעת האלימות במשפחה בארה"ב הכלי נקרא CTS ובקנדה VAWS. מדובר בכלים הנמצאים בשימוש רחב בעולם במחקרים בתחום אלימות זוגית (איזיקוביץ ופישמן, 2001). השאלון בוחן את סוגי האלימות ותדירותה: אלימות מילולית (קללות, צעקות), אלימות פיזית (שבירת חפצים, פגיעה פיזית) ואלימות נפשית (איומים ברצח, מעקב, הגבלת קשרים עם משפחה וחברות). לגבי כל אחד מהפריטים התבקשה האישה לדרג עד כמה האלימות מהסוג האמור שכיח ביחסיה עם בן זוגה על סולם שכיחויות מ-1 (חד פעמי) ועד 4 (יום יום). השאלון כלל 13 פריטים אולם מאחר ולפריט ה-13 היה שיעור תגובה נמוך (5.8%) הוא הורד מן הניתוחים הסטטיסטיים (הפריט התייחס לנשים שאינן בעלות אזרחות ישראלית). מהימנות אלפא הכללית שנמצא לשאלון הינה 0.90. בניתוח הגורמים שנערך

נמצאו שלושה גורמים. גורם האלימות הפיזית שכולל 3 פריטים ולו מהימנות 0.83. גורם האלימות הנפשית כולל 5 פריטים ולו מהימנות 0.70 וגורם האיומים שכולל 4 פריטים ולו מהימנות 0.75.

2.3 שאלון תחושת הסכנה לחיים – כלי זה מעריך את הדחק ואת תחושת הסכנה של האישה במהלך הקשר, ולפני היציאה למקלט. במחקר הנוכחי נבדקת תחושת הסכנה והדחק על ידי שני פריטים בהם האישה נתבקשה להעריך את מידת הסכנה שחשה מהאדם הפוגע במהלך הקשר ועם יציאתה למקלט. סולם התשובות נע בין 1 ל-10, 1- 'בכלל לא' ו-10- 'במידה רבה מאוד'. ממוצעי השאלות נבדקו בנפרד, ובשלב שני הורכב ציון כולל שיבטא את הערכת הסכנה, כאשר ציון גבוה מבטא הערכה גבוהה של סכנה. המהימנות שנמצאה בין שני הפריטים הינה 0.77. ביציאה מהמקלט הנשים נשאלו שאלה אחת על תחושת סכנת החיים בשלב זה.

2.4 אירועי חיים קשים – בפני הנשים הוצגו 9 אירועי חיים קשים מתוך שאלון אירועי חיים של סלומון (Solomon, 1995) והן נשאלו האם עברו אירוע כזה. השאלון המקורי כולל 13 פריטים. רשימת האירועים כללה בין השאר פטירת יקירים, מחלות ופגיעה מצד ההורים. בנוסף התבקשו הנשים להוסיף אירועי חיים קשים נוספים במידה והיו. הציון מחושב כמספר של אירועי החיים שחוותה האישה.

3. מצוקה נפשית

3.1 דיכאון – השתמשנו בתת סקאלה הבודקת דיכאון מה- BSI (Derogatis, 1992). במחקר הנוכחי 5 היגדים. האישה התבקשה לסמן עד כמה סבלה בשבועיים האחרונים מכל אחת מהתחושות שהוצגו על סקאלה של 5 דרגות (0- בכלל לא עד 4- במידה רבה מאד) לדוגמה: "חוסר תקווה לגבי העתיד". לכלי נמצאה מהימנות גבוהה של 0.80 (Wang, Kelly, Booth, Falck, Leukefeld & Carlson, 2010). המהימנות הפנימית שנמצאה בכניסה למקלט וביציאה ממנו היא 0.82. הנורמה הממוצעת שנמצאה בישראל לתת הסקאלה של הדיכאון הינה $M = 0.70$ ($S.D. = 0.79$) (Gilbar & Ben-Zur, 2002).

3.2 מצוקה פוסט-טראומתית – שאלון מצוקה הפוסט טראומטית כולל 17 פריטים ומודד את שכיחות הסימפטומים של PTSD המוגדרים ב-DSM-IV אותם הרגישה האישה בחודש לפני כניסתה למקלט ובשבועיים לפני יציאתה ממנו (Solomon & Horeish, 2007). השאלון משמש למדידת רמת הסימפטומים של המצוקה הפוסט טראומתית: עוררות, חודרנות והימנעות. לדוגמה: "יש לך חלומות וסיוטים חוזרים על האלימות שחוויית". הנשים התבקשו לדרג כל סימפטום בהתאם לתדירות בה הן חוו אותו. הדירוג הוא על סולם של 4 דרגות, הנע מ-1 (בכלל לא) ל-4 (בדרך כלל כן). במחקר הנוכחי פריט מס' 13 הושמט בשוגג מהשאלון היציאה ולכן נעשה שימוש ב-16 פריטים בכניסה וביציאה. המהימנות השאלון במחקר הנוכחי בכניסה למקלט היא 0.83 וביציאה ממנו 0.89. עוצמת המצוקה הפוסט טראומטית נבחנה הן כמשתנה רציף והן בהתאם לקריטריונים הנדרשים לצורך אבחנת PTSD על פי DSM-IV. קריטריוני האבחנה כוללים חשיפה לאירוע טראומתי המלווה בחודרנות נשנית של האירוע לתוך זיכרונות, חלומות, פלאשבקים

וכדומה ; **בהימנעות** עקבית מגירויים הקשורים באירוע וקהות רגשית למשל : אובדן עניין, שכחת פרטי האירוע ועוד ; **ובעוררות מוגברת** כגון : קשיי שינה וריכוז, חוסר שקט פיזיולוגי ועוד. על מנת לאבחן PTSD נדרשת נוכחות של לפחות סימפטום אחד של חודרנות (מפריטים 1-5), לפחות שלושה סימפטומים של הימנעות (מפריטים 6-12) ולפחות שני סימפטומים של עוררות (פריטים 14-17) (DSM-IV).

4. משאבים אישיים

תחושת שליטה - שאלון שפותח על ידי פרלין וסקולר (Pearlin & Schooler, 1978) ותורגם לעברית (Hobfoll & Wolfish, 1984). השאלון במחקר כלל 6 היגדים המתארים תחושת שליטה בחיים, כמו : "מה שקורה לי תלוי בעיקר בי". האישה התבקשה לסמן את מידת הסכמתה על סולם בן 5 דרגות (1- איני מסכימה מאוד, 5- מסכימה מאוד). במחקרם של הובפול ווולפיש נמצאה מהימנות גבוהה. המהימנות הכוללת של השאלון בכניסה (לאחר היפוך הסקאלות בפריטי השליטה המנוסחים באופן שלילי) היתה 0.55. בשאלון היציאה נמצאה מהימנות של 0.71.

5. משאבים סביבתיים

5.1 תמיכה חברתית ומשפחתית - שאלון שחובר ע"י סוסקולני ומנור (Soskolne & Manor, 2009),

הכולל שישה פריטים הבוחנים תמיכה רגשית, כלכלית ואינפורמטיבית. האישה התבקשה לדרג את מידת התמיכה שחוותה בסולם של 1(-אף פעם) עד 5- כל הזמן, תמיד). לדוגמא : "באיזו תדירות יש לך מישהו שייתן לך מידע, הדרכה או עצה בזמן משבר". השאלון מבוסס על שאלון רחב לבדיקת תמיכה חברתית (Karlsson, Sjostrom, & Sullivan, 1995). בשאלון זה נעשה שימוש בכניסה למקלט וביציאה ממנו. המהימנות שדווחה במחקרם של סוסקולני ומנור הינה 0.89. במחקר הנוכחי נמצאה מהימנות של 0.82 בשאלון הכניסה ומהימנות של 0.81 בשאלון היציאה.

בנוסף נשאלו הנשים שתי שאלות על רמת תמיכת המשפחה בהן : האחת בזמן היותן עם בני הזוג והשנייה לגבי החלטתן לצאת למקלט. סולם התשובות נע בין 1- בכלל לא ל-10- במידה רבה מאד. המהימנות בין שתי השאלות היא 0.64.

5.2 שימוש בשירותים חברתיים - שאלון שחובר לצורך המחקר, בו מפורטים 13 שירותים

שונים בקהילה, לגביהם התבקשה האישה לדווח על מידת השימוש שהיא עשתה בכל אחד מהם בסולם של 1- בכלל לא ו-4- באופן רציף. השאלון כלל שירותים המיועדים לטיפול באלימות ומצבי חירום (כגון : מרכז למניעת אלימות) ושירותים קהילתיים נוספים (כגון : יועצת בית ספר). הנשים התבקשו לציין האם עשו שימוש בכל אחד מסוגי השירותים ואף להוסיף שירותים נוספים בהם השתמשו. המהימנות הכללית של השאלון הינה 0.83. המהימנות למידת השימוש בשירותי חירום (6 פריטים) 0.76 ולמידת השימוש בשירותים בקהילה (7 פריטים) הינה 0.79. הציון בשאלון חושב ב-2 צורות : ממוצע מידת השימוש שעשתה האישה בשירותים השונים וכמות השירותים בהם השתמשה.

6. הפניה למקלט וציפיות

6.1 **שאלות על הפניה למקלט** - הנשים נשאלו מי הגורם שהפנה אותם למקלט, המניע להגעה למקלט בעיתות הנוכחי והאם הן שהו כבר קודם לכן במקלט.

6.2 **ציפיות הנשים לקבלת עזרה מהמקלט** - שאלון הכולל 32 פריטים ובודק מהן הציפיות של הנשים בכניסתן למקלט לקבלת עזרה במקלט במגוון תחומים קונקרטיים, רגשיים משפטיים והגנתיים. השאלון פותח לצורך פרויקטים של הערכת עבודת המקלטים בארה"ב (Lyon, Lane & Menard, 2008) ובו נתבקשה האישה לסמן האם הייתה לה ציפייה לקבל עזרה מסוג זה. לדוגמה: "תמיכה רגשית לעצמי". שאלה 31 מתייחסת להיבטים משפטיים וכוללת 6 תתי שאלות לדוגמה "צו הגנה או הרחקה". הכלי המקורי עבר התאמה לאוכלוסייה בישראל באמצעות תרגום ותרגום חוזר ובאמצעות בדיקה של אנשי מקצוע בישראל (מנהלות המקלטים). כתוצאה מכך, הוסרו הפריטים "עזרה הקשורה למעצר שלי" ו"עזרה הקשורה לנכות שלי" עקב חוסר רלוונטיות שלהם למקלטים בישראל ונוספו הפריטים: "תמיכה רגשית לילדיי" ו"קבלת סיוע משפטי הקשור למזונות ילדים/אישה". שני פריטים מהשאלון המקורי הנוגעים לסיוע בקבלת קצבאות אוחדו בשאלון הנוכחי לפריט אחד: "טיפול בקבלת גמלאות וקצבאות שונות להם אני זכאית". ופריט הנוגע למשמורת והסדרי ראייה פוצל לשניים. בשאלון הכניסה סולם התשובות במחקר הנוכחי נע בין 1- לא מצפה ל-4- מצפה במידה רבה. מאחר ורבים מהפריטים רלוונטיים לאימהות בלבד - שאלון זה נבדק רק באשר לאימהות. המהימנות שנמצא לכלל השאלון בכניסה למקלט הינה 0.91. בשאלון זה נמצאו שלושה גורמים. גורם הציפיות למענה לצרכים קונקרטיים כולל 13 פריטים ולו מהימנות 0.89. גורם הציפיות למענה לצרכים בתחום הסיוע המשפטי וההגנה כולל 14 פריטים ולו מהימנות 0.83. גורם הציפיות בתחום הטיפול הנפשי כולל 10 פריטים ולו מהימנות 0.83. ביציאה מהמקלט נשאלו הנשים האם הציפיות בכל 32 התחומים מולאו בסולם שנע בין 0- לא רציתי ל-4- קיבלתי במידה רבה. המהימנות שנמצאה לכלל השאלון ללא השאלות הנוגעות להיבטים המשפטיים הינה 0.99 (30 פריטים) ולתתי השאלונים הינה: ציפיות למענה לצרכים קונקרטיים-0.93, ציפיות למענה בתחום הסיוע המשפטי וההגנה-0.93 וציפיות בתחום הטיפול הנפשי 0.91.

7. **היציאה מהמקלט והערכת הנשים את שרותי המקלט ותרומת השהייה במסגרתו**

7.1 **שאלות הנוגעות לתוכניות לקראת היציאה מהמקלט** - הנשים נשאלו לגבי יעד היציאה שלהן ולגבי החלטתן באשר לקשר עם בן זוגן.

7.2 **תמיכה מקבוצת השוות במקלט** - השאלון מכיל 19 פריטים ומודד את מידת תמיכה חברתית מקבוצת השוות במהלך השהות במקלט לפי דיווח העצמי של האישה ביציאתה מהמקלט. הכלי מתבסס על השאלון של יאלום (Yalom, 1995), המודד את תפיסת גורמי הטיפול בקבוצה. למחקר הנוכחי נבחרו 4 עולמות תוכן, אשר רלוונטיים למקלט לאחר התייעצות עם אנשי מקצוע (מנהלות המקלטים): (1) לכידות קבוצתית, לדוגמה: "הרגשתי אמון רב כלפי הנשים ששהו איתי במקלט." (2) תשומה מלמדה בין אישית, לדוגמה: "הנשים לימדו אותי איזה רושם אני עושה על אחרים." (3) תשומה מלמדה בין אישית, לדוגמה: "למדתי מהנשים במקלט איך ליצור קשר עם אנשים אחרים." (4)

קתארזיס, לדוגמא: "למדתי להגיד מה מפריע לי במקום להחזיק בפנים". התשובות הינן על סולם בן 5 דרגות על רצף מ-1-בכלל לא מסכימה עד 5-בהחלט מסכימה. במחקר הנוכחי מהימנות השאלון עומדת על 0.88. משתנה התמיכה מהנשים במקלט חושב לפי ממוצע של כל הפריטים כאשר ערך גבוה יותר של הממוצע מעיד על תמיכה חברתית רבה יותר. המהימנות של תתי השאלון הינה: לכידות קבוצתית (6 פריטים)-0.77, תשומה מלמדה בין אישית (5 פריטים)-0.73, תשומה מלמדה בין אישית (6 פריטים)-0.71 וקתארזיס (2 פריטים)-0.68.

7.3 תרומת השהות במקלט- הנשים נשאלו שתי שאלות כלליות כיצד הן מעריכות את עזרת המקלט ואם הייתה להן חברה עם בעיה דומה, האם היו מציעות לה להגיע למקלט.

7.4 השינויים בעקבות השהות במקלט- שאלון הכולל 12 פריטים הנוגעים לשינויים רגשיים שחלו באישה ושינויים קונקרטיים בחייה ובחיי ילדיה בעקבות השהייה במקלט (לדוגמה: "אני יותר מלאת תקווה בנוגע לעתיד" ו"ילדיי מרגישים שיש להם יותר תמיכה"). השאלון נלקח מהפרויקט להערכת עבודת המקלטים בארה"ב (Lyon et al., 2008). סולם התשובות נע בין 1-מאד לא נכון ל-4-מאד נכון. המהימנות של השאלון הינה 0.94. בנוסף, נשאלו הנשים שתי שאלות פתוחות לגבי שינויים חיוביים ושליילים שחלו בחייהן ובחיי משפחתן בעקבות היציאה למקלט.

הליך

המחקר נערך ב-12 מתוך 13 המקלטים שהיו בארץ בתקופת עריכת המחקר. לצורך המחקר התקבל אישור לביצוע המחקר על ידי משרד הרווחה ואישור וועדת האתיקה באוניברסיטת בר אילן. בשלב הראשון של תכנון המחקר נערכו מפגשים בין החוקרות לבין מנהלות המקלטים והמפקחת על המקלטים במשרד הרווחה, הגב' מיכל חנוך-אחדות. במפגשים אלה הוגדרו מטרות המחקר ותואמו הציפיות ביחס לתחומים אשר ייבחנו. בשלב השני, נערכה בכל מקלט ישיבת צוות בה הוצג המחקר בפני הצוות ע"י נציגים מצוות המחקר ומונתה רכזת למחקר מטעם המקלט. כל רכזת קיבלה הדרכה ולוותה על ידי סטודנט לתואר שני מצוות המחקר. במסגרת המחקר הרכזת פנתה לכל אישה שהגיעה למקלט בשבועיים הראשונים לשהייתה וביקשה את הסכמתה למלא את השאלון. צוין בפני האישה כי המחקר הוא אנונימי וכי תשובותיה הינן חסויות בפני צוות המקלט. במידה והאישה הסכימה להשתתף במחקר היא קיבלה שאלון עם מעטפה ריקה, על מנת למנוע חשיפת התשובות בפני אנשי צוות המקלט ולשמור על פרטיותה. מספר שבועות לפני עזיבת כל אישה את המקלט היא התבקשה למלא בשנית שאלון יציאה. בדף מקדים לשאלונים צוינו מספר סידורי לכל אישה ומספר המקלט בו שהתה. דף הפרטים המזהים נשמר בנפרד מהשאלונים. על שאלון היציאה צוין קוד זהה לזה שניתן לאישה בכניסה למקלט. במידה והאישה יצאה באופן לא מתוכנן מהמקלט או במידה ועלה קושי במילוי שאלון היציאה, הוצע לאישה לענות על גרסה מקוצרת של שאלון היציאה. אנשי הצוות התבקשו לספק לנשים מקום שקט בו תוכלנה למלא את השאלון, וכן להתייחס במידת הצורך לקשיים רגשיים במידה ועלו כתוצאה ממילוי השאלון. במטרה לאפשר קבלת מידע מהנשים דוברות הערבית השאלונים תורגמו לשפה הערבית.

ממצאים

מאפייני האלימות

שאלנו את הנשים שאלות הנוגעות לזהותו של האדם הפוגע ומאפייני היחסים האלימים.

לוח 3: מאפייני האדם הפוגע והאלימות

χ^2 (1)	מגזר ערבי מספר (אחוז)	ותיקות מספר (אחוז)	כלל הנשים מספר (אחוז)		
2.65	88 (56.4)	83 (55.0)	171 (55.7)	בבית	היכן נמצא הפוגע כעת
	5 (3.2)	6 (4.0)	11 (3.6)	במעצר בית	
	18 (11.5)	16 (10.6)	34 (11.1)	במעצר משטירתי	
	6 (3.8)	20 (13.2)	26 (8.5)	קרובי משפחה	
	10 (6.4)	14 (9.3)	24 (7.8)	מורחק בצו	
22.83 ***	56 (35.9)	24 (15.9)	80 (26.1)	כן	גישה לנשק
10.76 **	68 (43.6)	105 (69.5)	173 (56.4)	כן	האם היו פרידות קודמות
20.54 ***	52 (33.3)	22 (14.6)	74 (24.1)	כן	פניה למיון בעקבות אלימות
0.02	87 (55.8)	96 (63.6)	183 (59.6)	כן	הוגשו תלונות למשטרה

p<0.01, *p<0.001

כפי שניתן לראות בלוח 3, למעלה ממחצית מבני הזוג הפוגעים ממשיכים להתגורר בבית בזמן שהאישה שוהה במקלט. לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות בתחום זה. עוד נמצא כי למעלה ממחצית מהנשים הגישו תלונה למשטרה בעקבות האלימות וכי לא קיימים הבדלים בין קבוצות המוצא במשתנה זה. במשתנים הבאים נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא: באשר לגישת הפוגע לנשק, נמצא כי בקרב הנשים מהמגזר הערבי יש שיעור גבוה של למעלה משליש מהפוגעים להם גישה לנשק, ובקרב הוותיקות מדובר על כ-15%. כמו כן, נמצאו הבדלים

מובהקים בין קבוצות המוצא באשר לפרידות קודמות מבין הזוג האלים, בעוד שלשיעור גבוה של למעלה משני שליש מקרב הנשים הוותיקות היו פרידות קודמות, מבין הנשים מהמגזר הערבי מדובר על פחות ממחצית. באשר לפניה לחדר המיון בעקבות האלימות, נמצא כי שליש מהנשים מהמגזר הערבי פנו לחדר מיון בעקבות האלימות בעוד שבקרב הנשים הוותיקות פנו פחות מחמישית.

הנשים נשאלו באשר למשך היחסים עם האדם האלים ולמשך האלימות.

לוח 54 מאפייני היחסים האלימים

מאפייני היחסים האלימים	כלל הנשים ממוצע (ס.ת.)	ותיקות ממוצע (ס.ת.)	מגזר ערבי ממוצע (ס.ת.)	t	df
משך היחסים (בשנים)	9.34 (8.25)	10.15 (9.62)	8.37 (6.16)	1.82	261
משך האלימות (בשנים)	8.01 (7.59)	8.68 (9.05)	7.23 (5.35)	1.62	267

ממוצע משך היחסים עם האדם האלים הינו קרוב לעשור. מניתוח שערכנו עולה כי לא קיימים הבדלים בין קבוצות המוצא במשך היחסים עם בן הזוג האלים. משך שנות האלימות עמד על שמונה שנים בממוצע ואף כאן לא נמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות.

בפני הנשים הוצגו סוגי אלימות שונים והן נשאלו באיזו תדירות חוו כל אחד מהם (בסולם שכיחויות מ-1 (חד פעמי) ועד 4 (יום יום)). שאלות אלו סווגו לשלושה סוגי אלימות: פיזית, נפשית ואיומים.

לוח 5: תדירות האלימות (ניתוח MANOVA)

	כלל הנשים ממוצע (ס.ת.)	ותיקות ממוצע (ס.ת.)	מגזר ערבי ממוצע (ס.ת.)	F(1, 242)
אלימות פיזית	2.23 (0.84)	2.04 (0.82)	2.57 (0.92)	22.91***
אלימות נפשית	3.32 (0.67)	3.36 (0.70)	3.32 (0.70)	0.13
איומים	2.28 (0.89)	2.17 (0.94)	2.47 (0.93)	6.51*

*p<0.05, ***p<0.001

ממוצע האלימות הכללי עליו דיווחו הנשים הינו 2.79 (ס.ת. 0.66, בסולם של 1 עד 4). בנוסף, שאלנו את הנשים באשר לסוגי האלימות השונים שהן חוות. מניתוח שערכנו עולה שהנשים הערביות חוות אלימות פיזית ואיומים בתדירות גבוהה יותר בהשוואה לוותיקות.

הנשים נשאלו לגבי תחושת הסכנה לחיים טרם היציאה למקלט בסולם של 1 עד 10, ועל שכיחותם של אירועי חיים קשים לאורך חייהם (מספר אירועי החיים שחוותה מתוך שאלון זה).

לוח 6: תחושת סכנת חיים ואירועי חיים קשים

<i>df</i>	<i>T</i>	מגזר ערבי ממוצע (ס.ת.)	ותיקות ממוצע (ס.ת.)	כלל הנשים ממוצע (ס.ת.)	
282	-1.20	(3.06) 7.27	(2.93) 6.84	(3.00) 7.04	תחושת הסכנה לחיים
305	-1.37	(1.95) 2.95	(1.89) 2.65	(1.92) 2.81	שכיחות אירועי חיים קשים

ניתוח שערנו מעלה כי לא קיים הבדל מובהק בין קבוצות המוצא השונות בתחושת הסכנה לחיים ובשכיחותם של אירועי חיים קשים.

מצוקה נפשית

מצבן הנפשי של הנשים בכניסה למקלט נבחן באשר לדיכאון ולמצוקה פוסט טראומתית. לשם כך חושב ציון ממוצע לדיכאון בסולם דרגות של 0 (בכלל לא עד) 4 (במידה רבה מאד), ולמצוקה פוסט טראומתית בסולם דרגות 1 (בכלל לא) ל-4 (בדרך כלל כן).

לוח 7: מצוקה נפשית בזמן הכניסה למקלט

<i>df</i>	<i>T</i>	מגזר ערבי ממוצע (ס.ת.)	ותיקות ממוצע (ס.ת.)	כלל הנשים ממוצע (ס.ת.)	
301	-0.97	(1.17) 2.46	(1.00) 2.34	(1.09) 2.40	דיכאון
301	-1.13	(0.62) 2.71	(0.56) 2.64	(0.59) 2.68	מצוקה פוסט טראומתית

לא נמצא הבדל בין קבוצות המוצא באשר לדיכאון ולפוסט טראומה. נמצא כי רמת הדיכאון באוכלוסיית המחקר גבוהה באופן מובהק ($t(302)=27.58, p<0.001$) מהאוכלוסייה בישראל ($M=0.70$; $S.D.=0.79$). ממוצע המצוקה הפוסט טראומתית הוא 2.68 וסטיית התקן 0.59 (בסולם של 1 עד 4). באשר לקיומה של אבחנה של PTSD על פי DSM-IV נמצא כי מתוך כלל הנשים שענו על מינימום פריטים הנדרש לאבחנה (298 נשים), למעלה ממחצית (160-53.7%) הינן בעלות PTSD. נמצא כי אין הבדל מובהק בין קבוצות המוצא השונות באשר לשכיחות האבחנה ($\chi^2(1) n.s.$).

משאבים אישיים וסביבתיים

בחנו את ההבדלים בין הקבוצות באשר למשאבים האישיים (תחושת שליטה) והסביבתיים (תמיכה חברתית ומשפחתית ושימוש בשירותים חברתיים). טבלה מספר 8 מציגה את ממוצעי המשאבים לפי סולם הדרגות של כל כלי.

לוח 8: בחינת ההבדלים בין הקבוצות במשאבים האישיים והסביבתיים

<i>df</i>	<i>t</i>	מגזר ערבי ממוצע (ס.ת.)	ותיקות ממוצע (ס.ת.)	כלל הנשים ממוצע (ס.ת.)	
משאבים					
300	0.10	(0.70) 3.09	(0.98) 3.10	(0.85) 3.09	תחושת שליטה
296	1.30	(1.10) 3.01	(1.01) 3.17	(1.06) 3.09	תמיכה חברתית ומשפחתית
292	7.85***	(2.79) 3.30	(3.19) 6.05	(3.29) 4.67	תמיכה משפחתית לגבי האלימות
274	0.41	(3.87) 5.32	(3.15) 4.63	(3.29) 4.67	סה"כ מידת השימוש בשירותים
305	-1.70	(3.87) 5.32	(3.87) 4.63	(3.56) 4.98	סה"כ כמות השירותים בשימוש

*** $p < 0.001$

כפי שניתן לראות מהטבלה לא נמצא הבדל בין הקבוצות באשר לרמת תחושת השליטה עליה הן מדווחות. באשר למשאבים הסביבתיים נמצא כי קיים הבדל מובהק בין קבוצות המוצא באשר לתמיכה המשפחתית סביב האלימות בלבד, שמתבטא בכך שלנשים הוותיקות יש תמיכה רבה יותר בהשוואה לנשים מהמגזר הערבי. הנשים מהמגזר הערבי מקבלות תמיכה מועטה ביותר (ממוצע 3.30 בסולם שנע בין 1 ל-10). לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות הן באשר למידת השימוש בשירותים השונים והן באשר לכמות השירותים בהם הן השתמשו.

הפניה למקלט והציפיות מהמקלט

שאלנו את הנשים לגבי הגורם שהפנה אותם למקלט והאם שהו בעבר במקלט. הממצאים מוצגים בלוח הבא.

לוח 9: מאפייני הפניה למקלט

$\chi^2(1)$	מגזר ערבי מספר (אחוז)	ותיקות מספר (אחוז)	כלל הנשים מספר (אחוז)		
5.14*	73 (46.8)	89 (58.9)	162 (52.8)	עו"ס ברווחה	מי הפנה
3.11	24 (15.4)	35 (23.5)	59 (19.2)	עו"ס במרכז למניעת אלימות	
16.18***	73 (46.8)	38 (25.2)	111 (36.2)	משטרה	
	7 (4.5)	2 (1.3)	9 (2.9)	בית חולים ¹	
2.58	51 (32.7)	39 (25.8)	90 (29.3)	כן	שהות קודמת במקלט

* $p < 0.05$ *** $p < 0.001$

¹ לא ניתן לערוך מבחני חי בריבוע בשל האחוז הנמוך של המציינות גורם מפנה זה.

ניתוחים שערכנו העלו כי קיימים הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא באשר לזהות גורמי ההפניה למקלט. כך שבקרוב הוותיקות שיעור גבוה של למעלה ממחצית הופנה על ידי עו"ס ברווחה. לעומת זאת, בקרב הנשים מהמגזר הערבי שיעור גבוה של קרוב למחצית הופנה על ידי המשטרה. למעלה מרבע מהנשים שהו במקלט בעבר (29.3%). לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות באשר לשהות קודמת במקלט. טווח הפעמים בהן שהו נשים בעבר במקלט נע בין פעם אחת ל-7, כאשר השכיח הוא פעם אחת (54.3% מכלל הנשים ששהו בעבר במקלט).

ציפיות מהמקלט

בפני הנשים הוצגה רשימת ציפיות מהמקלט, והן נשאלו לגבי כל אחד מהם באיזו מידה הן מצפות לעזרה בתחומים האמורים במקלט. כאמור ניתוח הציפיות נערך באשר לאימהות בלבד ($N=261$) מאחר ופריטים רבים בשאלון נוגעים לאמהות בלבד. נמצא כי אין הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא באשר למדד הכללי של הציפיות. בהמשך נערך ניתוח לבדיקת ההבדלים בין הקבוצות בתחומים השונים של הציפיות לעזרה. הניתוח העלה כי קיימים הבדלים מובהקים בין הקבוצות רק באשר לציפיות לטיפול נפשי. לנשים הוותיקות ישנן ציפיות גבוהות במקצת לקבלת סיוע בתחום הטיפול הנפשי בהשוואה לנשים מהמגזר הערבי.

לוח 10: בחינת ההבדלים בין קבוצות המוצא בתחומי הציפיות לעזרה (MANOVA)

$F(1,250)$	מגזר ערבי	ותיקות	כלל הנשים	
	ממוצע (ס.ת.)	ממוצע (ס.ת.)	ממוצע (ס.ת.)	
0.27	(0.79) 3.10	(0.76) 3.07	(0.77) 3.08	ציפיות לסיוע קונקרטי
0.38	(0.73) 3.26	(0.61) 3.26	(0.67) 3.26	ציפיות לסיוע משפחתי והגנה
8.10**	(0.69) 3.25	(0.47) 3.46	(0.59) 3.36	ציפיות לטיפול נפשי

** $p < 0.01$

לסיכום חלק א', במסגרת המחקר בחנו את פרופיל הנשים המגיעות למקלט במאפייני הרקע שלהן, מאפייני האלימות, מצוקה נפשית, משאבים וציפיות מהמקלט. בהמשך לכך בחנו האם קיים הבדל בין פרופיל הנשים הוותיקות לזה של הנשים מהמגזר הערבי. הממצאים מורים כי בשתי הקבוצות למעלה ממחצית הנשים לא עבדו טרם כניסתן למקלט. שיעור הגבוה מאד בהשוואה לשיעור האבטלה בישראל העומד כיום על 5.7% (למ"ס, 2013). זאת ועוד, 59% מבין הנשים שעבדו, עסקו בעבודות לא מקצועיות כניקיון וטיפול בקשישים. יתרה מכך, ההכנסה של למעלה משליש ממשקי הבית של הנשים הינה נמוכה משכר המינימום ליחיד בישראל כיום (המוסד לביטוח לאומי, 2014). מדובר בנתונים בעלי משמעות רבה מאחר ותלות כלכלית בבן הזוג האלים מהווה גורם משמעותי להישארותן של נשים במערכת היחסים אלימה או לחזרתן אליה (אפשטיין ומרדר, 1986; Gondolf, 1988; Ham-Rowbottom et al., 2005). ואילו עצמאות כלכלית או מצב כלכלי טוב הינם גורמים שמונעים חזרה לבן הזוג האלים (Fanslow & Robinson, 2009). יתרה מכך, אבטלה ומצוקה כלכלית מהווים גורמי סיכון להגברת האלימות כלפי בת הזוג (Rag & Silverman, 2002).

ממצאי מחקר זה ומחקרים אחרים מעידים כי נשים שמגיעות למקלט שייכות בדרך כלל לעשירונים התחתונים של ההכנסה בישראל (Haj-Yahia & Cohen, 2009). יש לשער כי נשים בעלות בסיס כלכלי יציב יותר עשויות למצוא פתרונות אחרים למול האלימות (Haj-Yahia & Cohen, 2009; Tutty et al., 1999). לנתונים אלו ישנה משמעות רבה באשר לטיפול בנשים מאחר ומדובר בנשים ממשפחות רב בעיתיות, שלצד המצוקה שמעוררת האלימות חוות מצוקה כלכלית משמעותית ואבטלה. לפיכך קיימת חשיבות רבה להתערבות המקלט עם הנשים באופן שיסייע להן אף בממדים של חיזוק היכולות התעסוקתיות, עזרה בהשתלבות בעבודה יציבה, והתחברות למקורות סיוע ותמיכה ביציאה מהמקלט.

ממצאי המחקר מעידים עוד על התהליך אותו עברו הנשים ביציאה ממערכת היחסים האלימה. כך אנו מוצאים שכמחצית מהנשים על אף שעזבו את הבית מגדירות עצמן כנשואות (ולא כפרודות). בנוסף, בזמן שהות האשה במקלט למעלה ממחצית מבני הזוג הפוגעים ממשיכים להתגורר בבית. כך שנראה כי מצד אחד הנשים עזבו ומצד שני עדין נשארת האפשרות לחזרה לבן הזוג. נראה שהדיאלוג בין הרצון לעזוב לבין הקושי לעשות זאת עולה אף מהאירועים טרם ההגעה למקלט, למעלה ממחצית מהנשים הגישו תלונה בעבר למשטרה בעקבות האלימות ולמעלה מרבע מהנשים שהו במקלט בעבר (29.3%). נתון נוסף המעיד על עומק הקושי ביציאה ממערכת יחסים אלימה הינו משך שנות האלימות. ממוצע משך היחסים עם הפוגע הינו קרוב לעשור ומשך היחסים האלימים עמד על שמונה שנים בממוצע. לצד זה, הנשים דיווחו על תחושת הסכנה לחיים בהגעתם למקלט של למעלה מ-7 (בסולם של 1-10).

לאור הנתונים הללו עולה השאלה מה מביא את הנשים לבקש עזרה אחרי שנות אלימות רבות כל כך, ומה המשמעות של ההגעה למקלט בדרכן ליציאה ממעגל האלימות. המחקרים מעידים כי נשים עוברות תהליך ממושך עד ליציאה ממעגל האלימות, כאשר בתחילתו רובן מנסות למצוא דרכים להפסיק או להפחית את האלימות ולא לסיים את מערכת היחסים (Campbell, Rose, Kub & Nedd, 1998; Liang, Goodman, Tummala-Narra, & Weintraub, 2005; Moe, 2007). כחלק מתהליך זה ישנן ניסיונות לפרידה מבן הזוג וחזרה אליו מתוך תקווה לשינוי במערכת היחסים. מדובר בתהליך ארוך שכולל אקטיביות מצד הנשים במאמציהן ליצור שינוי כאשר במהלכו רבות מהן מבינות כי העזיבה הפיזית אינה בהכרח סופם של היחסים האלימים (Moe, 2007).

באשר לפנייה לקבל עזרה נמצא כי הנשים פונות כאשר הן מגיעות לנקודת שבה הן אינן יכולות עוד לשאת את האלימות, אולם נקודה זו משתנה מאישה לאישה (Ansara & Hindin, 2010; Fanslow & Robinson, 2009). כמו כן, פגיעה פיזית משמעותית או פחד ממשי לחייהן אף הם גורמים משמעותיים לפנייה לעזרה (Ansara & Hindin, 2010). במחקר הנוכחי מצאנו ממוצע גבוה יחסית של נשים שהעריכו שהיו בסכנת חיים משמעותית טרם כניסתן למקלט ואף שיעור גבוה של נשים שהופנו למקלט על ידי המשטרה. אלו מבטאים כי אירועי אלימות חמורים ותחושת סכנת חיים משמעותית היוו את הגורם להגעתן למקלט בנקודת הזמן הנוכחית.

הממצאים במחקר מעידים עוד כי למעלה ממחצית הופנו למקלט על ידי עו"ס רווחה ולמעלה משליש הופנו על ידי המשטרה. מחד, מדובר בנתון מעודד בהשוואה למחקרים המעידים כי נשים נפגעות אלימות פונות בשיעור נמוך למקורות סיוע פורמאליים (Ansara & Hindin, 2010; Fanslow & Robinson, 2009; Jonson & Zlotnick, 2007). לגורמי סיוע אלו יש כלים מקצועיים לסייע לנשים במצוקתן למול העדר כלים של גורמים בלתי פורמליים. אולם, כאן יש מקום לבדוק את יעילות הפניה למקורות הללו (Moe, 2007). העדר טיפול משמעותי בתלונות הנשים על אלימות כלפיהן (המתבטא בכך שפחות מרבע מבני הזוג האלימים מורחקים בצו או במעצר) עשוי להוות מחסום משמעותי לפנייה לעזרה בעתיד וליציאה ממעגל האלימות. יתרה מכך,

מקרים של פניה למשטרה שלא מטופלים כראוי מגבירים את הסיכון לפגיעה מצד הגבר האלים (Moe, 2007).

במחקר הנוכחי נמצא כי למעלה מרבע מהנשים שהו במקלט בעבר. מדובר בשיעור גבוה יחסית של נשים שלמרות שהות קודמת במקלט חזרו למעגל אלימות. נתון זה מעלה מקום לבחון את תפקיד המקלט במסגרת חיפוש העזרה של הנשים. המקלט נתפס כקצה הרצף במסגרת השירותים שאליו מגיעות נשים לאחר שניסיונות הטיפול האחרים כשלו (Ansara & Hindin, 2010). מטרתו אינה רק לספק הגנה אלא להכין את האישה לחיים מחוץ למקלט ומחוץ למעגל האלימות (Haj-Yahia & Cohen, 2009). עם זאת מהספרות עולה כי נשים נפגעות אלימות אינן יוצאות ממעגל האלימות עם כניסתן למקלט ורבות מהם שבות לבן הזוג האלים או מוצאות עצמן במערכת יחסים אלימה אחרת לאחר יציאתן מהמקלט (Fleury, Sullivan & Bybee, 2000; Tan, Basta, Sullivan & Davidson, 1995). במחקר הנוכחי חזרתה של קבוצה גדולה למסגרת המקלט מעוררת שאלה באשר למענים הנדרשים לנשים ועל מקומו ותפקידו של המקלט בתהליך היציאה מהאלימות.

באשר למצוקה הנפשית של הנשים בכניסה למקלט, רמת הדיכאון של הנשים בהגעתן למקלט היתה ברמה הגבוהה מהממוצע באוכלוסייה הישראלית (Gilbar & Ben-Zur, 2002), ושיעור גבוה של כ-53% מהנשים אובחנו כסובלות מ-PTSD. ממצאים אלה הולמים ממצאי מחקרים אחרים שנעשו בקרב נשים נפגעות אלימות במשפחה (Palcker-Corell & Marcus, 2004; Rodriguez, Heilemann, Fielder, Ang, Nevarez & Mangione, 2008). כך לדוגמה במטה אנליזה של 18 מחקרים שנעשתה ע"י גולדינג (Golding, 1999) נמצא כי ממוצע המחקרים שנסקרו בתחום זה 63% מהנשים סבלו מ PTSD, וכ-47% מהנשים סבלו מדיכאון. ממצא דומה עלה במחקר שנערך בישראל בקרב נשים שחוו אלימות ממושכת מצד בני זוגן ושהו במקלט, בו נמצא ש-65% מהן ענו על אבחנת PTSD ו-40% סובלות מדיכאון (Baragai, Ben-Shahar, & Shalev, 2007).

ממצאים אלה עולה כי נשים המגיעות למקלטים נמצאות במצוקה נפשית רבה וזקוקות ליחס רגיש ותומך מצוות המקלט ומנשים אחרות במיוחד בשלבים הראשוניים במקלט. מכיוון שקרוב לחצי מהנשים שמגיעות למקלטים סובלות ממצוקה פוסט טראומטית ודיכאון, חשוב שצוות המקלט יהיה מודע לסימפטומים של הפרעות אלה ולהשלכות האפשריות על תפקוד האישה בכל תחומי חייה ומיוחד בקשר עם ילידיה ועל דפוסי התמודדות שלה במקלט. לצורך מתן מענה מקצועי למצוקה הנפשית של הנשים נדרשת הכשרת והדרכה של צוותי המקלט בתחום ספציפי זה.

בהתייחס לרמת המשאבים האישיים, תחושת השליטה והתמיכה החברתית שדווחו על ידי הנשים הינם ברמה בינונית ומעלה (ממוצע של למעלה מ-3 בסולם של 1 עד 5) תחושת השליטה הינו נושא הנתון לוויכוח בספרות המחקרית באשר לנשים נפגעות אלימות. מספר מחקרים מעידים שנשים נפגעות אלימות במשפחה בעלות תחושת השליטה נמוכה יותר לעומת נשים שאינן נפגעות אלימות

(Bargai et al., 2007; Mitchell & Hodson, 1983; Walker, 2000). בנוסף, נמצא שנשים נפגעות אלימות תופסות מצבים ובעיות כלא ניתנים לשליטתן, כמו כן, הן מפתחות דפוסי התמודדות המנעוטיים עם נטייה להתעלם מהבעיות (Bargai et al., 2007; Clements & Sawhney, 2000; Follingstad, Neckerman, & Vormbrock, 1988). ההסבר שניתן לכך הינו כי נשים החיות במערכת יחסים אלימה נמצאות במצב בו האלימות חוזרת על עצמה, באופן לא צפוי, כאשר לעיתים קרובות הן מתקשות להעריך מהו הגירוי שיוביל לאלימות (Walker, 2000). לעיתים אף התנהגות שנתפסה בעיניהן כמרצה ומרגיעה את הבעל האלים, עלולה להפוך בפתאומיות טריגר להחרפת האלימות כנגדן. מנגד, נמצא במספר מחקרים כי תחושת השליטה של נשים נפגעות אלימות אינה שונה מתחושת השליטה של נשים אחרות (Orava, McLeod & Sharpe, 1996; Palker-Corell & Marcus, 2004; Rodriguez et al., 2008). יתרה מכך יש הרואים במאמציהן החוזרים ונשנים של הנשים להפסיק את האלימות ואף בפרידות החוזרות מן הזוג האלים ביטויים לתחושת שליטה גבוהה בקרב הנשים (Campbell et al., 1998; Moe, 2007). בהתאם לכך, נמצא כי האמונה של האישה בתחושת השליטה שלה קשורה לכוונה לעזוב את בן הזוג האלים (Frisch & MacKenzie, 1991).

לגבי תמיכה חברתית במחקר שבדק את השפעותיה של תמיכה חברתית בקרב נשים נפגעות אלימות, נמצא כי הן דיווחו על חוסר סיפוק מרמת התמיכה החברתית שקיבלו, הרגשית והקונקרטי (Theran, Sullivan, Bogat & Stewart, 2006). התמיכה החברתית חשובה מאד עבור נשים נפגעות אלימות משום שבמחקרים רבים היא נמצאה כקשורה בפרידה מן הזוג האלים ובהימנעות מחזרה אליו (אפשטין ומרדר, 1986; Bybee & Sullivan, 2009; Beeble, Bybee, Sullivan & Adams, 2009; Websdale & Johnson, 1977; Tan et al., 1995; Moe, 2007; 2005). עם זאת, נשים נפגעות אלימות מתקשות לקבל תמיכה חברתית, בעיקר משום שכחלק ממסכת האלימות בני הזוג האלימים מבודדים אותן ומונעים מהן לקיים קשרים עם משפחתן וחבריהן (El-Bassel, Gilbert, Rajah, Foleno & Frye, 2001; Mitchell & Hodson, 1983). במחקרם של מיטשל והודסון בקרב נשים ששהו במקלטים נמצא בחודש שקדם לפרדתן מן הזוג 28% מהנשים לא נפגשו כלל עם חברים או בני משפחה כאשר בן הזוג לא היה נוכח ו-24% מהנשים דיווחו על פגישה אחת כזו במהלך כל החודש. מחקר זה משקף את הבידוד הכמעט מוחלט בו נמצאות רבות מהנשים נפגעות האלימות. יתכן כי הממצאים במחקר הנוכחי חיוביים בהשוואה למחקר של מיטשל מאחר ומצאנו רמת תמיכה בינונית, למעט באשר לתמיכה המשפחתית של הנשים מהמגזר הערבי.

המחקרים שהוצגו מחדדים את הצורך בהגברת תחושת השליטה של הנשים בחייהן ושימוש התערבויות המאפשרות הרחבת מערכות התמיכה בחייהן. למרות הממצאים הסותרים בדבר תחושת השליטה של נשים נפגעות אלימות, קיימת הסכמה שאלימות במערכת הזוגית כוללת בתוכה הפעלת כוח ושליטה, פגיעה בתחושת השליטה של הקורבן, ובידוד ממערכות תמיכה. לכן תוכניות טיפוליות ושירותים במקלטים עליהן להיות מכוונים להעצמה ולהגברת תחושת השליטה של האישה והרחבת מערכות התמיכה בחייה (Pence & Paymar, 1993; Walker, 1979).

ניתן לראות מהממצאים כי אכן נמצאו הבדלים בין שתי קבוצות המחקר היוצרים פרופיל שונה בהתייחס למאפייני הרקע, האלימות, התמיכה מהמשפחה והציפיות מהמקלט. מבחינת נתוני הרקע לנשים מהמגזר הערבי יש השכלה נמוכה יותר, רובן מסורתיות או דתיות ושיעור גבוה יותר מהן הינן אימהות. בנוסף, שיעור נמוך יותר (פחות משליש) מהנשים הללו עבדו טרם הכניסה למקלט. באשר למאפייני האלימות, בקרב הנשים מהמגזר הערבי יש שיעור גבוה של למעלה משליש מהפוגעים שלהם גישה לנשק ובקרב היהודיות הוותיקות מדובר על כ-15%. פחות ממחצית מהנשים מהמגזר הערבי נפרדו בעבר מבני הזוג האלימים בהשוואה לשיעור של למעלה משני שליש בקרב הנשים הוותיקות. שליש מהנשים מהמגזר הערבי פנו לחדר מיון בעקבות האלימות בעוד שבקרב הנשים הוותיקות פנו פחות מחמישית נתון אשר מעיד על חומרת האלימות שחוו. בהתאם לכך, שיעור גבוה של קרוב למחצית הופנו למקלט על ידי המשטרה. כמו כן, הנשים הערביות חוות אלימות פיזית ואיומים בתדירות גבוהה יותר בהשוואה לוותיקות. לגבי מרכיב התמיכה, לנשים מהמגזר הערבי ישנה תמיכה מועטה ביותר ממשפחת המוצא בהשוואה לוותיקות. בהתייחס לציפיות מהמקלט, לנשים מהמגזר הערבי יש ציפיות נמוכות במקצת לקבלת סיוע בתחום הטיפול הנפשי בהשוואה לנשים הוותיקות.

ממצאים אלו מעידים כי מדובר בקבוצות בעלות מאפייני רקע שונים הדורשים התערבות מותאמת לצרכיהם על מנת למנוע חזרה למעגל האלימות. בנוסף הממצאים מעלים דפוס שונה של פנייה לעזרה בקרב הנשים הערביות בהשוואה ליהודיות הוותיקות. נראה כי נשים מהמגזר הערבי נוטות לנקוט בצעד כלשהו או לפנות לקבלת סיוע בעיקר במצבי חרום ונעזרות יותר בשרותי חרום כגון חדר מיון ומשטרה. כמו כן, נשים אלה נוטות פחות לבצע ניסיונות פרידה מבן זוגן בהשוואה ליהודיות הוותיקות כל זאת ככל הנראה על רקע התמיכה המועטה שמקבלות מסביבתן. הספרות המתייחסת לאלימות בחברה הערבית מתארת את השימוש המועט שעושות נשים בחברה זו בשירותים המוצעים להם בישראל. נטייתן של נשים רבות היא להישאר בתוך מערכת זוגית אלימה מאשר להתמודד עם השלכותיה של בושה או האשמה חברתית הנחווית בעקבות גירושין או פנייה למשטרה ולמקלטים (אל סעדאוי, 1988; Abu-Ras, 2007; Gorkin, Masalha & 1985). במצב של פגיעה פיזית כתוצאה מהאלימות, הפנייה לקבלת טיפול רפואי נחשבת כפחות טורדנית וחודרנית, בניגוד לחיפוש מקלט (Abu-Ras, 2007). במצב של מצוקה נפשית, הטיפול הנפשי נתפס באופן סטיגמטי, והסיבה "הלגיטימית" לגעת בכאב הינה על ידי המרתו לפיזי; כאב שבבסיסו עומדים דיכאון וחרדה (Abu-Ras, 2007; Al-Sadawi, 1985; Gorkin et al., 1985). בנוסף, העדר ידע לגבי השירותים הקיימים, מחסום השפה או העדר אמון ותפיסת נותני השרותים כנגועים בגזענות מהווים מחסום נוסף לפנייתם של נשים אלה לקבלת סיוע (Bauer, Rodriguez, Quiroga, & Flores-Ortiz, 2000).

ממצאים אלה מעלים את הצורך בהתייחסות ייחודית לאוכלוסיית הנשים הערביות בכל הקשור לאופן הנגשת השירותים בעודן בקהילה והפחתת החסמים האישיים, המערכתיים והחברתיים הניצבים בפניהן בבואן לבקש עזרה. שירותים אלו צריכים בשלב הראשוני להתמודד עם החשדנות הרבה של נשים מהמגזר הערבי באשר ליעילותם של השירותים (Haj-Yahia, 2002). כמו כן, הטיפול באוכלוסייה זו צריך להיות רגיש לתרבותן ולהיבנות באופן שיכבד את מאפייני החברה

הקולקטיביסטית בה חיות הנשים מהמגזר הערבי (חאג'י-יחיה וסדן, 2007). בנוסף, ישנה חשיבות לבנית מערכת חברתית תומכת במסגרת השירותים שניתנים ובמסגרת המקלט. כזו שתהווה חלופה להעדר התמיכה המשפחתית.

חלק ב': קשרים בין משתני המחקר

בחלק זה נבדקו הקשרים בין המשתנים במחקר על פי הקבוצות הבאות: משתני רקע, משתני האלימות, מצוקה נפשית, המשאבים האישיים והסביבתיים ומשתני המקלט בנפרד לכל אחת מקבוצות המוצא, ובהמשך נערכו ניתוחים לבדיקת ההבדלים בין המתאמים. בדיקת המתאמים נעשתה על מנת לזהות את המשתנים השונים הקשורים במצבם של הנשים בכל אחת מהרמות שנבחנו: משתני רקע, האלימות, המצוקה הנפשית והמשאבים. לצורך המלצות על כיווני סיוע אפשריים עבור אוכלוסיית הנשים נפגעות האלימות.

לוחות 1 ו-2 מציגים את הממצאים בנוגע לקשרים בין משתני המחקר בכל קבוצה בנפרד.

לוח 1: קשרים בין משתני המחקר- ישראליות ותיקות

משתני רקע		משתני אלימות					מצוקה נפשית		משאבים	
גיל	מספר שנות לימוד	מספר ילדים	תדירות אלימות	תחושת הסכנה לחיים	משך היחסים האלימים	אירועי חיים קשים	דיכאון	פוסט טראומה	שליטה	תמיכה
1										
	1									
	-.04									
		1								
		-.11								
	.47***									
משתני האלימות										
			1							
		.10								
	-.10									
	.00									
			1							
		.11								
	-.01									
	.05									
				1						
		.45***								
	-.18*									
	.69***									
			1							
		.11								
	.19*									
	-.06									
מצוקה נפשית										
							1			
							.06			
							.06			
							.08			
							.14			
							.18*			
							.20**			
							.13			
							.18**			
							.15			
							.52***			
							.06	1		
משאבים										
									1	
									-.47***	
									-.41***	
									-.16*	
									-.05	
									-.11	
									-.10	
									-.05	
									0.4	
									-.03	
										1
										.16
									-.20**	
									-.33***	
									-.12	
									-0.4	
									-.09	
									-.06	
									-.19*	
									.13	
									-.11	

*p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

לוח 2: קשרים בין משתני המחקר- מגזר ערבי

משתני רקע		משתני אלימות			מצוקה נפשית			משאבים		
גיל	מספר שנות לימוד	מספר ילדים	תדירות אלימות	תחושת הסכנה לחיים	משך היחסים האלימים	אירועי חיים קשים	דיכאון	פוסט טראומה	שליטה	תמיכה
1										
	1									
		1								
משתני האלימות										
			1							
				1						
					1					
						1				
							1			
מצוקה נפשית										
							1			
								1		
משאבים										
									1	
										1

*p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

הקשרים בין משתני הרקע למשתני המחקר וההבדלים בין קבוצות המחקר

באשר לקשר עם משתני האלימות, נמצא קשר מובהק בין מספר שנות הלימוד למשך היחסים האלימים בקרב הנשים הוותיקות בלבד. מדובר בקשר שלילי, כך שככל שלאישה יותר שנות לימוד משך היחסים האלימים קצר יותר ולהפך. ההבדלים בין המתאמים של הוותיקות והנשים מהמגזר הערבי אינם מובהקים ($Z=-1.88$, n.s.). בנוסף, נמצא קשר מובהק בין מספר שנות הלימוד לאירועי חיים קשים בקרב הנשים הוותיקות בלבד, כך שנשים להן יותר שנות לימוד דיווחו על יותר אירועי חיים קשים ולהפך. ההבדל בין המתאמים בקבוצות המוצא הינו מובהק ($Z=2.53$, $p<0.05$). כמו כן נמצא מתאם מובהק בקרב שתי קבוצות המוצא בין מספר הילדים למשך היחסים האלימים. כך שככל שישנם ילדים רבים יותר היחסים האלימים נמשכו שנים רבות יותר ולהפך. כאן נמצא כי ההבדל בין הקשרים בין קבוצות המוצא הינו מובהק אך חלש ($Z=3.86$, $p=0.05$). ההבדל נובע מכך כי הקשר הינו חזק יותר בקרב הנשים הוותיקות.

באשר לקשר עם משתני המצוקה הנפשית, בקרב הוותיקות נמצא קשר מובהק בין מספר הילדים לדיכאון, כך שככל שיש לאישה יותר ילדים היא נטתה יותר לדווח על דיכאון. ההבדל בין המתאמים של הוותיקות והנשים מהמגזר הערבי אינו מובהק ($Z=0.85$, n.s.).

באשר למשאבים האישיים והסביבתיים, נמצא קשר מובהק בין מספר שנות הלימוד לתמיכה בקרב הנשים מהמגזר הערבי בלבד, כך שנשים בעלות יותר שנות לימוד מקבלות תמיכה רבה יותר. ההבדל בין המתאמים של קבוצות המוצא אינו מובהק ($Z=-0.72$, n.s.).

קשרים בין משתני האלימות למשתני המחקר וההבדל בין קבוצות המחקר

בלוחות 1 ו-2 לעיל מוצגים הקשרים בין משתני האלימות ליתר משתני המחקר בנפרד לנשים הוותיקות ולנשים מהמגזר הערבי. ראשית, נמצא כי קיים קשר מובהק וחזק בין תדירות האלימות לתחושת הסכנה לחיים בשתי קבוצות המוצא. כך שככל שהאישה חוותה אלימות בתדירות גבוהה יותר היא דיווחה על תחושת סכנה לחיים גבוהה יותר. ההבדל בין המתאמים מובהק אך חלש ונובע מכך שבקרב הנשים מהמגזר הערבי המתאם חזק יותר בהשוואה לוותיקות ($Z=-1.96$, $p=0.05$). בנוסף, בקרב הנשים מהמגזר הערבי בלבד נמצא קשר מובהק בין תדירות האלימות למשך היחסים האלימים. כך שככל שתדירות האלימות הייתה גבוהה יותר משך היחסים האלימים היה ארוך יותר. ההבדל בין המתאמים בין קבוצות המוצא אינו מובהק ($Z=-0.90$, n.s.).

כמו כן נמצא קשר מובהק בין כל משתני האלימות למשתני המצוקה הנפשית. כך שנשים שחוו אלימות בתדירות גבוהה יותר דיווחו על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט טראומתית. קשר זה נמצא מובהק רק בקרב הנשים הוותיקות ואין הבדל מובהק בין המתאמים של קבוצות המוצא ($Z=1.63$, n.s.). בנוסף, בקרב הוותיקות נמצא כי ככל שהנשים דיווחו על תחושה גבוהה של סכנה לחיים, הן דיווחו באופן מובהק על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט טראומתית. כאשר אצל הנשים מהמגזר הערבי קשר זה אינו מובהק. כאן קיים הבדל בין המתאמים של קבוצות המוצא ($Z=-2.15$, $p<0.05$). בנוסף נמצא בקרב הנשים מהמגזר הערבי בלבד, כי קיים קשר בין משך היחסים האלימים למצוקה פוסט טראומתית. כך שככל שהיחסים נמשכו שנים רבות יותר

המצוקה הפוסט טראומתית הייתה גבוהה יותר ולהפך. לא נמצא הבדל מובהק בין מתאמי קבוצות המוצא ($Z=-0.54$, n.s.) אף שכיחותם של אירועי חיים קשים נמצאה קשורה למשתני המצוקה הנפשית. בקרב הנשים מהמגזר הערבי, נמצא כי ככל שהנשים חוו יותר אירועי חיים קשים הן דיווחו באופן מובהק על רמה גבוהה של דיכאון. לא נמצא הבדל מובהק בין מתאמי קבוצות המוצא ($Z=-1.19$, n.s.) כמו כן, בקרב הנשים מהמגזר הערבי נמצא כי ככל שהנשים חוו יותר אירועי חיים קשים הן דיווחו על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט טראומתית. אף כאן לא נמצא הבדל מובהק בין מתאמי קבוצות המוצא ($Z=-1.06$, n.s.).

באשר למשאבים, נמצא קשר מובהק ושלילי בין שכיחותם של אירועי חיים קשים לתחושת שליטה בשתי קבוצות המוצא, כך שככל שהנשים חוו אירועי חיים קשים רבים יותר הן דיווחו על תחושת שליטה נמוכה ולהפך.

קשרים בין משתני המצוקה הנפשית למשתני המחקר האחרים וההבדל בין קבוצות המחקר

לוחות 1 ו-2 לעיל מציגים את הקשרים בין משתני המצוקה הנפשית- דיכאון ופוסט טראומה לבין יתר משתני המחקר בנפרד לנשים הוותיקות ולנשים מהמגזר הערבי. נמצא כי קיים קשר מובהק בין דיכאון למצוקה פוסט טראומתית בשתי קבוצות המוצא, כך שנשים שדיווחו על רמה גבוהה יותר של דיכאון דיווחו אף על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט טראומתית ולהפך. לא נמצא הבדל מובהק בין מתאמי קבוצות המוצא ($Z=0.49$, n.s.).

בבדיקת הקשר בין משתני המצוקה הנפשית לשליטה נמצאו קשרים מובהקים בשתי קבוצות המוצא. נמצא כי קיים קשר שלילי מובהק בין דיכאון לשליטה. כך שככל שהנשים דיווחו על רמה גבוהה יותר של דיכאון הן דיווחו על תחושת שליטה נמוכה יותר ולהפך. כמו כן, נמצא קשר שלילי מובהק בין מצוקה פוסט טראומתית לשליטה כך שככל שהנשים דיווחו על מצוקה פוסט טראומתית גבוהה יותר הן דיווחו על תחושת שליטה נמוכה.

באשר למשאבים הסביבתיים נמצא קשר שלילי מובהק בין דיכאון לבין תמיכה חברתית ומשפחתית בקרב שתי קבוצות המוצא. כך שנשים שדיווחו על רמה גבוהה יותר של דיכאון, דיווחו על קבלת פחות תמיכה ולהפך. עוד נמצא בקרב הוותיקות בלבד, כי קיים קשר שלילי מובהק בין מצוקה פוסט טראומתית לבין תמיכה חברתית ומשפחתית. כך שנשים שדיווחו על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט טראומתית דיווחו על רמה נמוכה יותר של קבלת תמיכה ולהפך. אף כאן, לא נמצא הבדל מובהק בין מתאמי קבוצות המוצא ($Z=-1.41$, n.s.).

לסיכום חלק ב', מהטבלה ניתן להתרשם באשר לשתי הקבוצות לגבי מהות הקשרים המובהקים שיצאו. אולם לצורך הדיון ומתן ההמלצות, נמקד את תשומת הלב לגבי הממצאים בדבר הקשר בין משתני המצוקה הנפשית למשתני המחקר האחרים וההבדל בין קבוצות המחקר.

מצאנו כי קיים קשר שלילי מובהק בין דיכאון ומצוקה פוסט טראומתית לשליטה בשתי קבוצות המוצא. כך שככל שהנשים דיווחו על רמה גבוהה יותר של דיכאון ומצוקה פוסט טראומתית הן דיווחו על תחושת שליטה נמוכה יותר ולהפך. ממצאי מחקרים בקרב נשים נפגעות אלימות

מצביעים על כך שככל שתחושת השליטה גבוהה יותר, כך עוצמת המצוקה הפוסט טראומטית והדיכאון נמוכה יותר (Clements, Sabourian, & Spiby, 2004; Conrath, Weston & Marshall, 2009; Palker-Corell & Marcus, 2004). אין באפשרותנו להצביע על סיבתיות ולטעון ששינוי של משתנה מסוים (שליטה או מצוקה) גורם לשינוי של משתנה האחר, אולם יתכן שלנשים עם תחושת שליטה גבוהה סיכוי גבוהה יותר להיתרם מהטיפול שהם מקבלות מכיוון תחושה זו מאפשרת השתחררות מחוסר האונים המתעורר כתוצאה מחוויית האלימות והשליטה מצד בן הזוג במערכת הזוגית. בנוסף, תחושת השליטה עוזרת להתמודד עם משברים בטיפול, מעוררת תקווה, ועוזרת להשיג משאבים קונקרטיים ורגשיים על מנת לתחזק ולשמר שינויים (Walter et al., 2010). מסיבה זו נראה כי קיימת חשיבות רבה בהמשך נקיטת התערבויות מעצימות במקלט המאפשרות לאישה להשיב את תחושת השליטה בחייה.

בנוסף לתהליכי העצמה, מהספרות עולות המלצות למקלטים על שיתוף והתייעצות עם הנשים לגבי תוכניות טיפול והגנה עבורן, החלטות ניהוליות של המקלט וניהול חיי היום יום במסגרת כדרך להגברת תחושת השליטה בחייהן (Itzhaky & Ben Porat, 2005; Srinivasan & Davis, 1991; Tutty et al., 1999). תהליכים מסוג זה יכולים לעמוד בניגוד לביקורת על המקלטים הנוגעת לעמדה הפטרנליסטית של הצוות, ולהוות מנוף נוסף לשינוי בחייהן של הנשים.

באשר למשאבים הסביבתיים נמצא קשר שלילי מובהק בין דיכאון לבין תמיכה חברתית ומשפחתית, כך שנשים שדיווחו על רמה גבוהה יותר של דיכאון דיווחו על קבלת פחות תמיכה ולהפך. בנוסף, נמצא בקרב הוותיקות בלבד, כי קיים קשר שלילי מובהק בין מצוקה פוסט טראומטית לבין תמיכה חברתית ומשפחתית. כך שנשים שדיווחו על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט טראומטית דיווחו על קבלת פחות תמיכה ולהפך.

סקירת הספרות בתחום זה מעלה כי קיים ידע רב לגבי הקשר בין תמיכה חברתית בקרב נשים נפגעות אלימות במשפחה לבין המצוקה הנפשית שלהן. במטה אנליזה של 43 מחקרים בתחום המצוקה הפוסט טראומטית נמצא שנשים נפגעות אלימות אשר זכו לתמיכה חברתית נמוכה, היו בעלות סיכוי גבוה יותר לסבול מסימפטומים פוסט טראומטיים ודיכאון (Jones, Hughes & Unterstaller, 2001). תמיכה חברתית נמצאה אף קשורה לרווחה פסיכולוגית של האישה ולירידה בדיכאון (Tan et al., 1995; Beeble et al., 2009). חשיבותו של משאב תמיכה חברתית במצבים של אלימות במשפחה אם כן הינה רבה ביכולתו לספק לאישה משאבים קונקרטיים ונפשיים, הפחתת הבידוד והמצוקה הנפשית וכאלטרנטיבה למניעת חזרה למעגל האלימות.

חלק ג- השוואה בין מדדי הנשים בכניסה וביציאה מהמקלט

כאמור מתוך 307 הנשים שנכנסו למקלט והיוו את המדגם בשאלון הכניסה, 258 יצאו מהמקלט (84%). מתוך 138 מילאו שאלון יציאה (שיעור הענות של 53.5%). מתוך הנשים שמילאו שאלון יציאה למעלה ממחצית (80%-58%) מילאו גרסה ארוכה של השאלון והשאר מילאו גרסה מקוצרת (58%-42%). ממוצע השהות של הנשים שמילאו שאלון יציאה במקלט היה 19.23 שבועות (ס.ת. : 19.91) והטווח נע בין שבוע אחד ל-61 שבועות. בלוח שלהלן נציג את השינויים שחלו במדדים השונים ביציאה מהמקלט בהשוואה לכניסה למקלט המופיעים בשאלון בגרסה הקצרה והארוכה.

בנוסף, נציג להלן ממצאי ניתוח המתייחסים להבדלים במדדים השונים בכניסה וביציאה בהתחשב במוצא הנשים (יהודיות ישראליות ותיקות מול מגזר ערבי) ומספר השבועות במקלט. הניתוחים יערכו באמצעות ANCOVA FOR REPEATED MEASURES.

לוח 1: הבדלים בין מצב הנשים בכניסה וביציאה מהמקלט במשתני המחקר

Eta^2	F	ביציאה ממוצע (ס.ת.)	בכניסה ממוצע (ס.ת.)		
0.119	$F(1,117)=15.81^{***}$	(3.31) 4.48	(3.25) 7.72	כלל המדגם	תחושת סכנה לחיים ¹
		(3.09) 3.97	(3.15) 7.49	ותיקות	
		(3.47) 5.00	(3.35) 7.95	מגזר ערבי	
מצוקה נפשית					
0.173	$F(1,71)=12.82^{***}$	(0.97) 0.91	(1.11) 2.33	כלל המדגם	דיכאון
		(0.90) 0.73	(1.06) 2.32	ותיקות	
		(1.03) 1.21	(1.22) 2.35	מגזר ערבי	
0.053	$F(1,74)=4.15^*$	(0.70) 2.26	(0.58) 2.70	כלל המדגם	פוסט טראומה
		(0.68) 2.11	(0.57) 2.73	ותיקות	
		(0.66) 2.51	(0.77) 2.67	מגזר ערבי	
משאבים					
0.223	$F(1,73)=20.95^{***}$	(0.80) 4.06	(0.96) 3.07	כלל המדגם	שליטה
		(0.77) 3.89	(1.07) 3.06	ותיקות	
		(0.84) 3.88	(0.77) 3.09	מגזר ערבי	
0.002	$F(1,73)=0.12$	(0.91) 3.45	(1.02) 3.17	כלל המדגם	תמיכה חברתית
		(0.74) 3.64	(1.01) 3.21	ותיקות	
		(1.07) 3.14	(1.05) 3.11	מגזר ערבי	

* $p<0.05$ *** $p<0.001$

¹ נבדק אף בשאלון היציאה המקוצר

הממצאים מעידים כי מצבן של הנשים ביציאה מהמקלט טוב מאשר בכניסתן באופן מובהק במדדים רבים: הנשים מדווחות על תחושת סכנה לחיים נמוכה יותר ביציאה מהמקלט בהשוואה לתחושת הסכנה שחשו בסמוך ליציאה למקלט (11.9% מהשונות בתחושת הסכנה לחיים נובע מנקודת הזמן). לא נמצא אפקט מובהק למוצא הנשים ($F(1,117)=0.42$, n.s.) ולמספר השבועות

ששהו במקלט ($F(1,117)=0.94, n.s.$). באשר למצב הנפשי, הנשים מדווחות על פחות דיכאון באופן מובהק (17.3% מהשונות בדיכאון מנובא על ידי נקודת הזמן). גם כאן לא נמצא אפקט מובהק למוצא ($F(1,71)=1.73, n.s.$) ולמספר השבועות ששהו הנשים במקלט ($F(1,71)=1.18, n.s.$). בנוסף, נמצא כי הנשים מדווחות על פחות מצוקה פוסט טראומתית ביציאה (נקודת הזמן מנבאת 5.3% מהשונות), כאן נמצא אפקט עיקרי למוצא ($F(1,74)=6.86, p<0.05$) המנבא 8.5% מהשונות. אך לא נמצא אפקט מובהק למספר השבועות במקלט ($F(1,74)=0.32, n.s.$). כפי שניתן לראות בלוח בקרב הנשים הוותיקות חל שינוי בין הכניסה ליציאה במצוקה הפוסט טראומתית בעוד שבקרב הנשים מהמגזר הערבי לא חל שינוי כזה.

באשר למדדים האישיים והסביבתיים, הנשים מדווחות על תחושת שליטה גבוהה יותר בחייהן באופן מובהק ביציאה מהמקלט לעומת הכניסה (האפקט של נקודת הזמן מנבא 22.3% מהשונות). לא נמצא אפקט מובהק למוצא ($F(1,73)=1.51, n.s.$) ולמספר השבועות במקלט ($F(1,73)=0.38, n.s.$). במדד של תמיכה ממשפחה וחברים לא נמצא הבדל מובהק בין הכניסה והיציאה מהמקלט. כמו כן לא נמצא הבדל מובהק לאפקט של המוצא ($F(1,73)=2.69, n.s.$) או של מספר השבועות במקלט ($F(1,73)=0.76, n.s.$).

לסיכום חלק ג', הממצאים מעידים כי מצבן של הנשים ביציאה מהמקלט טוב מאשר בכניסתן באופן מובהק במדדים רבים: הנשים מדווחות על תחושת סכנה לחיים נמוכה יותר ביציאה מהמקלט בהשוואה לתחושת הסכנה שחשו בסמוך ליציאה למקלט. באשר למצב הנפשי, הנשים מדווחות על פחות דיכאון ומצוקה פוסט טראומטית באופן מובהק ועל תחושת שליטה גבוהה יותר בחייהן ביציאה מהמקלט לעומת הכניסה. לגבי מדד התמיכה החברתית לא נמצא הבדל מובהק בין הכניסה והיציאה מהמקלט. המדד היחיד לגביו נמצאה תרומה למוצא הינו המצוקה הפוסט טראומתית, שמשמעותו הייתה כי בקרב הנשים הוותיקות חל שיפור בין הכניסה ליציאה במצוקה ואצל הנשים מהמגזר הערבי לא חל שינוי. לגבי האפקט של מספר השבועות לשינוי, לא נמצא תרומה של משך שהייה למדדי המצוקה הנפשית והמשאבים.

ממצאים אלה הולמים ממצאי מחקרים נוספים שנערכו בעולם בהם נמצאה נמצאה ירידה בעוצמת הסימפטומים של מצוקה פוסט טראומטיים ודיכאון ועלייה בתחושת השליטה במהלך השהות של הנשים במקלטים. (Johnson & Zlotnick, 2009; Kim & Kim, 2001; Orava et al., 1996). ממצאים אלו מורים כי המקלט משיג את יעדיו הכוללים, בניהם הפחתת מידת הסכנה לה האישה חשופה ושיקום נפשי של האישה השוהה בו. יתכן כי עצם העובדה שהאישה אינה חשופה להתנהגות האלימה שגרמה למצוקתה הנפשית, תרמה לירידה בסימפטומים ועלייה בתחושת השליטה. כמו כן, יתכן כי המקלט בספקו לנשים הגנה וטיפול, תמיכה, קשרים חברתיים חדשים, העצמה, למידה ועוד מאפשר שינויים אלה (George et al., 2010; Izhaky & Ben-Porat, 2005; Lyon et al., 2008).

לצד זה, העדר השינוי במדד התמיכה החברתית לאורך שהייה במקלט מעלה צורך בחשיבה נוספת על אופני ההתערבות של המקלט עם נשים אלה ועל היכולת לגייס את מערכות התמיכה

בחייהן למען הנשים. כל זאת בעיקר לנוכח היותו של משאב זה כה משמעותי וחשוב כפי שעלה בחלק ב' של ממצאי המחקר.

באשר להעדר תרומת משך זמן השהייה במסגרת לשינוי במצוקה הנפשית ורמת המשאבים, ממחקרים שנערכו במקלטים בחו"ל בהם משך השהייה יחסית קצר נמצא קשר שלילי בין משך השהייה במקלט לבין עוצמת סימפטומים של מצוקה הנפשית בעת יציאתה של האישה מהמקלט. שמשמעותו כי שהות קצרה במקלט קשורה לרמת סימפטומים גבוהה (Campbell et al., 1995; Orava et al., 1996). לעומת זאת, במחקר נוסף שבוצע במקלטים בישראל בהם משך השהייה ארוך יותר, לא נמצא קשר בין משתנים אלה (Bargai et al., 2007) חשוב לציין כי אוכלוסיית המחקר הנוכחי התאפיינה במשך השהייה ממוצע יחסית ארוך (כ-4.5 חודשים). לפיכך, אנו רואות חשיבות רבה בהערכת תהליכי שינוי במצוקה נפשית גם בקרב נשים ששהו במקלט פרקי זמן קצרים ולא הספיקו להשלים את שאלון היציאה. למרות הקושי שעלול להיווצר ביצירת קשר עם נשים אלה, מומלץ כי נושא זה ייבדק במחקר המשך.

חלק ד' - היציאה מהמקלט

כאמור, 138 מהנשים מילאו שאלון יציאה. היות ומספר נבדקות זה אינו מספק למספר ניתוחים סטטיסטיים בהם יש צורך בשלב זה, יוצגו הממצאים עבור שתי קבוצות המחקר יחדיו בחלק זה של המחקר.

הנשים נשאלו באשר ליעד היציאה שלהן מהמקלט. מתוך 138 הנשים שמילאו שאלון יציאה למעלה ממחצית (71 - 51.4%) דיווחו כי בכוונתן לצאת לדירה החדשה שהן שכרו, היתר דיווחו כי בכוונתן לצאת להורים (21 - 15.2%), לדירה ממנה הגיעו למקלט (19 - 13.8%), לדירת מעבר (9 - 6.5%) וליעדים אחרים (14 - 10.1%) ביניהם: קרובי משפחה, חברים ומקלט אחר. כמה מהנשים ציינו שאינן יודעות להיכן יצאו.

בנוסף, נשאלו הנשים מהי החלטתן בקשר לבן זוגן: כשלושת רבעי מהנשים (100 - 72.5%) ציינו כי החליטו להיפרד מבן הזוג ולצאת לחיים עצמאיים, למעלה מעשירית (15 - 10.9%) ציינו כי בכוונתן לחזור לבן הזוג ועשירית (14) מהנשים ציינו כי טרם החליטו.

כאשר שאלנו את צוות המקלט להיכן יצאה האישה בסופו של דבר קרוב למחצית (63 - 45.7%) מהנשים יצאו לחיים עצמאיים, 19.5% (27) יצאו לקרובי משפחה, 11.6% (16) חזרו לבן הזוג, ו-6.5% (9) חזרו לביתן אך לא לבן הזוג. יעדים נוספים שצוינו בשכיחות נמוכה יותר הינם דירת מעבר, חברים, מקלט אחר. לגבי 4 נשים צוין כי לא ידוע לאן יצאו ולגבי 12 (8.7%) טרם התקבל דיווח מהמקלט.

הערכת הנשים את תמיכת הנשים במקלט והשינויים בעקבות השהייה במסגרתו

הנשים העריכו את תמיכת הנשים האחרות במקלט כגבוהה-בינונית (ממוצע: 3.83 ס"ת: 0.65, סולם התשובות נע מ-1 עד 5). באשר לתתי השאלונים: הממוצע הגבוה ביותר של תרומת תמיכת הנשים במקלט היה לקתארוזיס (4.18, ס.ת.: 0.91), ולאחריו ללכידות קבוצתית (3.94, ס.ת.:

0.77), לתשואה מלמידה בין אישית (3.73, ס.ת.: 0.78) ולתשואה מלמידה בין אישית (3.69, ס.ת.: 0.82).

הנשים נשאלו אף שאלה כללית כיצד היו מדרגות את העזרה שקיבלו במקלט. מתוך הנשים שהשיבו לשאלה זו (N=126) למעלה מ-2/3 (86%-68.3) דירגו את המקלט כעוזר מאוד וכרבע דירגו כעוזר (31%-24.6). בהתאם לכך, הממוצע לדירוג העזרה במקלט היה גבוה (3.59 ס.ת. 0.70), כאשר סולם התשובות נע בין 1 ל-4). בנוסף, הנשים נשאלו אם הייתה להן חברה עם בעיה דומה האם היו ממליצות לה להגיע למקלט. מתוך הנשים שהשיבו לשאלה זו (N=132), קרוב לשלושה רבעים (97%-73.5) דיווחו כי היו מאוד ממליצות לחברתן להגיע, וכרבע (31%-23.5) ציינו כי היו ממליצות בלבד. בהתאם לכך הממוצע להמלצה להגיע למקלט היה גבוה אף הוא (3.69 ס.ת.: 0.58, כאשר סולם התשובות נע בין 1 ל-4).

הנשים נשאלו ביציאתן מהמקלט על השינויים שחלו בהן בעקבות השהות במקלט. מידת השינוי הינה גבוהה (ממוצע 3.12 ס.ת. 0.66 בסולם של 1 עד 4). הפריטים לגביהם הנשים דיווחו על שינויים משמעותיים ביותר הינם כי הן יותר בטוחות בהחלטות שקיבלו (ממוצע 3.33 ס.ת. 0.68) וכי הן מרגישות נוח יותר לבקש עזרה (ממוצע 3.22 ס.ת. 0.77). התחומים לגביהם דווח על שינוי ברמה הנמוכה ביותר בעקבות השהות במקלט הינם כי הילדים מסוגלים יותר לבטא את רגשותיהם ללא אלימות (ממוצע 3.02 ס.ת. 0.82) וכי הנשים יודעות יותר על משאבים בקהילה (ממוצע 3.03 ס.ת. 0.91)

בנוסף, נשאלו הנשים שתי שאלות פתוחות הנוגעות לשינויים השליליים והחיוביים בחייהן ובחיי משפחתן בעקבות היציאה למקלט. באשר לשינויים השליליים בעקבות היציאה למקלט, למעלה משליש (38.5%-30) מהנשים לא ענו לשאלה זו. מתוך הנשים שענו לשאלה זו, מספר נשים ציינו כי לא חלו שינויים שליליים בחייהן. אחת ציינה "לא נהיה יותר גרוע, יותר גרוע ממה שהיה לא יכול להיות". ואילו אחרת כתבה: "השינויים היו חיוביים. לא היו בעיות בחיים שלי או בחיי המשפחה כתוצאה משהותי במקלט".

השינויים השליליים שצוינו נגעו למגוון היבטים. היבט מרכזי שלילי של היציאה למקלט שצוין על ידי הנשים נגע לילדים וכלל מספר רבדים. הבולט ביותר היה ההשפעה השלילית של השהות במקלט על התנהגות הילדים בעקבות למידה מילדים אחרים (השינויים השליליים קרו בקרב הילדים שלי, הם נעשו יותר אלימים וקשה להם לעמוד בגבולות. "בתי הקטנה למדה דברים רעים מילדים אחרים, פוגעת בקטנים, מקללת ומרביצה"). בנוסף, צוין הקושי של הילדים עם תנאי המקלט וחוקיו, הקושי בעקבות המרחק מהילדים שאינם נמצאים במקלט וזה של הילדים הנמצאים במקלט עם המרחק מהאב ומהסביבה המוכרת, חשיפה לאלימות מצד הילדים האחרים במקלט, הרעה ביחסים עם הילדים וכעסים מצידם כלפי האם, וכן הקושי להתמודד איתם ללא עזרת בן הזוג.

בנוסף, הנשים התייחסו לקושי להסתדר באופן עצמאי לאחר היציאה מהמקלט, כאשר חלקן הדגישו שמדובר בהיבט הכלכלי לדוגמה: אובדן העבודה בעקבות היציאה מהמקלט, אובדן דירת המגורים, או החשש מהעדר יכולת להסתדר לבד מבחינה כלכלית. כך לדוגמה ציינה אחת הנשים: "קצת פחד מהחיים בחוץ לבד, איך יהיה, אם אסתדר מבחינה כלכלית וגם קצת לחץ מכל

המחשבות והסידורים שצריך להתמודד איתם עכשיו לבד ללא בן זוג". האחרות התייחסו באופן כללי לחששן מהחיים לבד. כך לדוגמה אחת הנשים כתבה: "פחות בחממה, צריך להתמודד יותר עם החיים האמיתיים. לא יודעת אם זה שלילי אבל זה אחרת, קשה יותר".

היבט שלילי נוסף שצוין על ידי הנשים הינו המרחק מהמשפחה, מהבית ומהסביבה המוכרת בעקבות היציאה למקלט ו"מלבד המשבר של עזיבת הבית והסביבה המוכרת כל השאר צפוי ונכון". נשים נוספות התייחסו אף לכך שהיציאה מהמקלט גרמה לנידוי מצד המשפחה ובחלק מהמקרים אף להגדלת הסיכון לפגיעה בהן מצד הבעל, משפחתן או משפחת הבעל ו"המשפחה לא קבלה שאני במקלט רואים בזה אי ציות לקודים התרבותיים רוצים לרצות אותי"; "דחייה מצד הבעל, הכעס וחוסר יכולתם של הסובבים אותי לקבל את העובדה שפניתי למקלט. היות ודבר זה פוגע בשמה הטוב של המשפחה שלי ושל בעלי".

בשכיחות נמוכה יותר צוינו קשיים רגשיים שונים שבחלקם נחו בעת הכניסה למקלט ו"כשעזבתי את הבית והגעתי למקלט הייתי בודדה, ממורמרת, חסרת אמון באנשים, חשדנית בכל דבר, מתוחה ולחוצה, היה קושי להבין אותי". ובחלקם היו קיימים בעת השהות במקלט ובעת היציאה ממנו ("חזרתי לעשן, פוחדת לבריאות הנפשית שלי"; "השפלה תרבותית. השהות שלי במקלט כאישה ערביה שבאה ממשפחה שמרנית היא השפלה. אובדן של הערכה עצמית כאישה גרושה"). קשיים נוספים נגעו לסכסוכים עם נשים במקלט ("היו יחסים קשים עם הנשים בגלל הילדים"). ולתחושה שהסיוע של אנשי המקצוע במקלט אינו מספק ("רק רגשות שליליים עקב כך שלא קיבלתי תמיכה נפשית ואמפתיה כלל"). כמו כן שתי נשים ציינו שהן עדין חשות העדר ביטחון ופחד.

באשר לשינויים החיוביים בעקבות היציאה למקלט 19.2% (15) נשים לא השיבו לשאלה זו. הנשים הנותרות תארו מגוון שינויים חיוביים. התרומה שהודגשה על ידי אחוז ניכר מהנשים נוגעת לשינויים פנימיים חיוביים בעקבות השהות במקלט, כאשר רבות התייחסו לשינוי חיובי בביטחון ובהערכה העצמית. בנוסף, נשים אלו ואחרות ציינו תחושות של התחזקות בעקבות השהות במקלט, עצמאות, יכולת לקבל החלטות, להביע את דעותיהן וזיהוי כוחות הקיימים בהם: "למדתי להכיר, לאהוב ולהעריך את עצמי מחדש, נתתי מקום לכל הדברים שרציתי ולא העזתי במשך שנות נישואי. נולדתי מחדש במובן מסוים"; "קבלת החלטות באופן עצמאי, נעשיתי יותר אסרטיבית עם יותר בטחון עצמי. אמא יותר טובה וקבלתי הרבה כוחות להתמודד עם החיים מחוץ למקלט."; "טוב לי, מרגישה את עצמי קיימת, חלק מהעולם, זורמת, משתפת אחרים בטוב שלי".

בנוסף, הנשים התייחסו לשינויים חיוביים הנוגעים לילדיהן כאשר מדובר בהיבטים שונים בתחום זה. ונראה כי בהשוואה להשלכות השליליות אותן שצוינו ביחס לילדים, כמה מהנשים התייחסו לכך שלצד זה היציאה למקלט היטיבה עם הילדים והפחיתה את המצוקה שלהם ("טיפול אינטנסיבי בי ובילדים. רגיעה של הילדים ושלי, שקט נפשי שלא היה קודם ובטחון עצמי לשלושתנו. בניית תא משפחתי שכולל רק אותנו. גיבוש משפחתי"; "הילד שלי מאז הכניסה למקלט לא חולה כרוני בדלקת ריאות, הוא ילד שמח שמסוגל לבטא את עצמו"). אחרות התייחסו לשיפור ביכולות ההוריות שלהן, בחלק מהמקרים תוך הדגשה של תרומת ההנחיה

במקלט (ישיקום היחסים ביני לבין הילדים, הסמכות שלי יותר ברורה לילדים); "קל יותר לי להציב גבולות, ילדים מקשיבים לי וזה מרגיש טוב לכולנו."; "קיבלתי כלים בנושא הורות.". כמו כן, כמה נשים ציינו שהן מתפקדות כיום יותר כאימהות לילדיהן בעקבות הפסקת האלימות או המרחק מבן הזוג האלים (א...וגם מרגישה שאני עם הבת שלי יותר כי בעלי היה מגביל אותי מהילדה); "אני מרגישה שהפכתי לאמא, כי לפני זה זאת לא הייתה זכותי ושום דבר בבית כמו לחנך את הילדים, לא הייתה לי מילה בבית. עכשיו אני מתפקדת כאמא.". אחרות התייחסו לכוחות שיש להן כיום לקראת היציאה לחיים עצמאיים בהיבט של הדאגה לילדים (אני רוצה לבנות בית, לקחת את הילדים שלי רחוק מאלימות ומלחץ נפשי מצב שסבלתי ממנו כל חיי"; "גיליתי שיש בי המון כח ואוכל להתמודד עם הכל ולתת לילדיי את החום ואהבה ואת כל מה שנדרש").

היבט חיובי נוסף של היציאה למקלט שהוזכר על ידי הנשים נגע לתמיכה הן מהנשים במקלט (למדתי מחברה למקלט איך להגן על עצמי.) והן מהצוות (בעקבות הצוות של המקלט שתמיד תמך בי הבנתי שתמיד אפשר לתקן הכל בחיים ויש תקווה.) והן ככלל (יש כאן הרבה אנשים שרוצים לעזור ומבינים בעיות של אחרים.); "קיבלתי עזרה, הרגשתי בנוח, לדבר בפתיחות, למדתי לשמוע ולהקשיב ולדבר על הדברים בזמן.". כאשר כמה מהנשים התייחסו לקשרים חברתיים שיצרו וליכולות החברתיות שרכשו כהיבטים חיוביים של היציאה למקלט (למדתי למצוא שפה משותפת עם אנשים שונים.; "הפסקתי להיות לבד").

בנוסף, הנשים הזכירו את הלמידה של הזכויות שלהן, החשיפה לשירותים חברתיים שונים, את ההיעזרות בהם בעת השהות במקלט ואת היכולת להיעזר בהם בעתיד כתרומה של השהות במקלט. כך לדוגמה ציינה אחת הנשים: "למדתי שלאישה יש זכויות ושאסור להשתמש באלימות". ואחרת אמרה: "השינויים החיוביים... כלפיי המוסדות הפורמליים, אני יכולה לפנות באופן חוקי ולגיטימי למוסדות בלי בעיה בזכות התמיכה הנפשית שקבלתי במקלט".

התייחסות נוספת שבוטאה על ידי הנשים נגעה לאפשרות שניתנה כעת לנשים לצאת לחיים עצמאיים או לחיים חדשים. כך לדוגמה השינוי החיובי שאחת הנשים ציינה הוא "לצאת לדרך חדשה ובריאה יותר ולהתחיל את החיים ברגל ימין". ואילו אחרת כתבה: "אני מחליטה על החיים שלי ואני בוחרת בדרך שאני רוצה ויוצאת לעצמאות עם ילדיי ורוצה להתחיל חיים חדשים".

מעט מהנשים באופן יחסי התייחסו להיבט החיובי של היציאה למקלט במובן של הפסקת האלימות ותחושת הביטחון הפיזי שמעניקה השהות במקלט. אחת הנשים ציינה כי "יציאתי למקלט עזרה לי הרבה לראות מה קורה מסביב ומה עבר עלי ועל ילדיי בתקופת שהותי בבית עם בעלי". אישה נוספת כתבה כי במקלט: "הרגשנו בטוחים ומוגנים, קיבלנו הגנה וביטחון לי ולמשפחתי". חלק מהנשים הללו השתמשו במושג "שקט נפשי" כמתאר את מצבן החדש.

השפעה חיובית נוספת של השהות במקלט שהוזכרה על ידי הנשים נוגעת לקשר עם משפחת המוצא, כאשר ברובן הן ציינו תמיכה גדולה יותר ממשפחת המוצא בעקבות היציאה למקלט:

חזרתי להיות בקשר עם המשפחה שלי אחרי שהגעתי למקלט, וקיבלתי מהם המון תמיכה. בעקבות הצוות של המקלט שתמיד תמך בי הבנתי שתמיד אפשר לתקן הכל בחיים ויש תקווה. יש יותר אמונה שהחיים יכולים להשתנות ומאמינים בי בתור אמא ובתור בת להורי אחרי 7 שנים קשות עם בן זוגי לשעבר, וסומכים עלי הרבה יותר.

אחרת ציינה את היכולת להציב גבולות למשפחה ויכולה לשים יותר גבולות להתערבות של ההורים שלי. הם הבינו את הקושי שהיה לי עם בעלי. (").

לסיכום חלק ד', הנשים העריכו את תמיכת הנשים האחרות במקלט כגבוהה, ולמעלה מ-2/3 דירגו את המקלט כעוזר מאוד וכרבע נוספות כעוזר. מידת השינוי עליה דיווחו הנשים הייתה גבוהה בעיקר ביכולתן לקבל החלטות ולבקש עזרה, אך מעט יותר ביכולתם של הילדים לבטא את רגשותיהם ללא אלימות ורכישת ידע אודות משאבים בקהילה. בחלק האיכותני תארו הנשים מגוון שינויים חיוביים בעקבות השהות במקלט: התרומה שהודגשה על ידי אחוז ניכר מהנשים נוגעת לשינויים פנימיים: בביטחון ובהערכה העצמית, התחזקות, עצמאות, יכולת לקבל החלטות, היכולת להביע את דעותיהן וזיהוי כוחות הטמונים בהן. היבט חיובי נוסף של היציאה למקלט שהוזכר על ידי הנשים נגע לתמיכה מהנשים במקלט. בנוסף, הנשים הזכירו את יכולתן ללמוד אודות זכויותיהן, החשיפה לשירותים חברתיים שונים, את ההיעזרות בהם בעת השהות במקלט ואת היכולת להיעזר בהם בעתיד כתרומה של השהות במקלט.

לגבי השינויים השליליים בעקבות השהות במקלט, ההיבט הבולט ביותר הייתה ההשפעה השלילית של השהות במסגרת זו על התנהגות הילדים בעקבות למידה מילדים אחרים. והקושי להסתדר באופן עצמאי עם היציאה לקהילה. היבט שלילי נוסף שצוין על ידי הנשים הינו המרחק מהמשפחה, מהבית ומהסביבה המוכרת בעקבות היציאה למקלט.

מחקרים מלמדים כי המקלט מהווה מקום משמעותי בחייהן של נשים נפגעות אלימות במשפחה ונשים מדרגות מקלטים כמקורות העזרה והתמיכה האפקטיביים ביותר (Gordon, 1996). כמו כן, מחקרים נוספים מצביעים על כך כי המקלט מהווה את המענה המרכזי ברצף הטיפול בנשים נפגעות אלימות במשפחה, ונראה כי נשים רבות נוטות לעשות שימוש במסגרת זו (George et al., 2010).

ממחקרים אלה אף עולה כי נשים מדווחות על שינויים שליליים לצד חיוביים שחוו כתוצאה מהשהייה במקלט. מחד נשים רבות מציינות קשיים ואתגרים שמתעוררים בעקבות המפגש עם קבוצת השוות במקלט, הצוות וחיי הקומונה. קשיים אלה באים לידי ביטוי בקונפליקטים עם הנשים האחרות, פערים תרבותיים, חוסר בפרטיות, הצפה של זיכרונות טראומטיים בעקבות הסיפורים של החברות, הגברת תחושות של תקיעות וחוסר אמון בזולת, קשיים עם הילדים והעובדה שאימהותן חשופה לעיני כל (אבני, 1987; Haj-Yahia & Cohen, 2010; Peled & Dekel, 2010; Lyon et al., 2008; Tutty et al., 1999). לצד זה, ממחקרים אלה עולה כי המקלט יכול להוות עבור הנשים מקור למשאבים רבים כגון ידע, תמיכה נפשית וקונקרטיים, ניסיון והתנסות

שיעזרו להן לצאת ממעגל האלימות וכי נשים מדווחות על שינויים פנימיים חיוביים שחלו בהן בעקבות השהות במקלט: בתחושת הביטחון ובהערכה העצמית, יכולתן לקבל החלטות וצמיחה באופן כללי (Davis & Srinivansan, 1995; Lyon et al., 2008; Tutty et al., 1999).

סיכום, מגבלות המחקר והמלצות למחקר בהמשך

מחקר זה הינו ראשון בכך שעקב אחר נשים נפגעות אלימות במהלך שהייתן במקלטים בישראל. מטרת המחקר הייתה לבדוק מהם מאפייני הנשים אשר שהו במקלט תוך התמקדות במאפייני הרקע, האלימות, מצוקה נפשית (דיכאון ומצוקה פוסט טראומטית) משאביהם האישיים (תחושת שליטה) והסביבתיים (תמיכה משפחתית ושימוש בשירותים בקהילה), צרכיהן וציפיותיהן מהמסגרת. כמו כן, המחקר בדק את הקשרים בין מדדי המחקר השונים והשינוי שחל בהם לאורך תקופת שהייתן של הנשים במסגרת זו. בנוסף, המחקר בא לבדוק את הערכת הנשים לגבי תמיכת הנשים במקלט והשינויים שחלו בהן ובילדיהן בעקבות השהייה במסגרת. זאת ועוד, המחקר התמקד בשתי קבוצות נשים השהות במקלטים: נשים יהודיות ישראליות וותיקות ונשים מהמגזר הערבי. לפיכך, המחקר ערך השוואה בין שתי הקבוצות במדדי המחקר השונים על מנת ללמוד אודות הפרופיל הייחודי של כל קבוצה ובזו תרומתו הייחודית.

מגבלות המחקר היו בראש וראשונה בקושי בקבלת שיתוף הפעולה של הנשים בשלב הכניסה אך במיוחד בשלב העזיבה, במיוחד לגבי אוכלוסיית הנשים ששהו זמן קצר במסגרת. לפיכך יש צורך ללמוד עוד על אוכלוסיית נשים זו ועל מאפייניה הייחודיים. בנוסף, העובדה כי השאלונים ניתנו לנשים ע"י צוות המקלט יוצרת חשש לרציה חברתית של נשים אלה. בנוסף, חשוב לציין כי המחקר אינו משקף את מצבן של כלל הנשים שחוות אלימות אלא של קבוצה מסוימת המגיעה למקלטים ולכן מאפיינים ייחודיים (כגון: מצוקה כלכלית משמעותית). כמחקר המשך, אנו ממליצות להמשיך ולעקוב אחר נשים אלו לאחר יציאתן לקהילה על מנת ללמוד עוד אודות התהליך שחוות ומה יכול לסייע להן בהמשך דרכן.

לסיכום, מחקר זה אפשר למידה אודות פרופיל הנשים המגיעות למקלט במשתני הרקע, האלימות, המשאבים והציפיות לסיוע עימן הנשים מגיעות למסגרת זו. ההבחנה בין שתי קבוצות הנשים במחקר: הנשים היהודיות הוותיקות והנשים מהחברה הערבית, וההבדלים שנמצאו ביניהם במשתני הרקע (גיל, השכלה, סטטוס תעסוקה, והכנסה), ברמת האלימות, בתמיכה המשפחתית אופני השימוש בשירותים בקהילה, והציפיות מהמקלט, יכולה לאפשר חשיבה ייחודית והבניית אופני התערבות התואמים את ההקשר התרבותי של כל קבוצה בעודן בקהילה ועם הגעתן למקלט.

הקשרים שנמצאו בין תחושת השליטה של האישה לבין המצוקה הפוסט טראומטית והדיכאון, הולמים מחקרים אחרים שנעשו בעולם, ומצביעים על החשיבות בנקיטתה של פרקטיקה מעצימה במסגרת המקלט, שיכולה לאפשר לנשים להשיב את תחושת השליטה בתחומי חייהן השונים. התערבות מסוג זה יכולה להיות מושגת הן ברמה הפרטנית והקבוצתית והן ברמה הקהילתית בראיית קבוצת הנשים במקלט כקהילה טיפולית היכולה להיות שותפה בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לחייה במקלט.

בנוסף, הקשרים שנמצאו בין התמיכה החברתית לבין המצוקה הפוסט טראומטית והדיכאון, מצביעים על הצורך בהגברת התמיכה החברתית לה זוכות נשים אלה מסביבתן במיוחד לאור העובדה כי נשים אלה לרוב חוזרות לאותה סביבה חברתית ובהעדר תמיכה יתקשו לצאת ממעגל המצוקה הנפשית והאלימות. בהקשר זה עולה ביתר שאת חשיבות רצף השירותים הניתנים לנשים אלה בחזרתן לקהילה מהמקלט, כמקור תמיכה משמעותי היכול לתמוך בנשים אלה סביב המצוקה העולה וסביב גיוסם של משאבים נוספים להן זקוקות.

ממצאי המחקר עוד עולה כי מצבן של הנשים טוב יותר ביציאה מהמקלט וכי תחושת הסכנה נמוכה יותר ביציאתן, וכן קיימת ירידה ברמת המצוקה הנפשית לצד עלייה ברמת תחושת השליטה. ממצאים אלה הולמים ממצאי מחקרים אחרים שנעשו בעולם. יחד עם זאת בולט העדר השינוי ברמת התמיכה החברתית של הנשים ביציאתן מהמסגרת. וממצא זה מחזק אף הוא את הצורך בחשיבה ייחודית על מגוון ההתערבויות להגברת מימד זה לאור חשיבותו הרבה, ואת חשיבות רצף השירותים בחזרתן לקהילה.

לגבי הממצא כי לא נמצאה תרומה לזמן שהייה במקלט לשינוי שחל בנשים, להערכתנו יש להתייחס בזהירות לממצא זה להמשיך ולבחון אותו. במיוחד לאור העובדה כי קיימים ממצאים סותרים בספרות ביחס למשתנה זה ונראה כי ישנה אי בהירות בהתייחס לתרומתו.

לבסוף, מהמחקר עולה חשיבותו של המקלט כמסגרת משמעותית לנשים אשר רבות מהן רואות את תרומתו הגדולה להן לצד הקשיים שחווים בו ילדיהן והן עצמן. נראה כי לצד השינוי השלילי שחל בהתנהגות הילדים, והמרחק מהסביבה הטבעית והחברתית והקושי לקראת חזרתן לקהילה, נשים רבות מעריכות את תרומתה הגדולה של שהייה במקלט להן ולילדיהן. תרומה זו ניכרת בחוויה של גדילה וצמיחה כתוצאה מהשהות במסגרת וזיהוי הכוחות הטמונים בהן. תהליך משמעותי זה עליו מדווחות הנשים, חשוב להמשיך להגבירו עם יציאתן לקהילה באמצעות רצף השירותים הניתנים להן, כל זאת במיוחד לאור האתגרים והקשיים הצפויים להן ולילדיהן.

רשימת מקורות

- אבני, נ. (1987). נשים מוכות-דינאמיקה של חליפין מתוך אינטראקציה סימבולית. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל אביב.
- איזיקוביץ, צ., ופישמן ג. (2001). סקר היקף ומאפיינים לתופעת האלימות כלפי נשים וילדים ונוער בסיכון. מדינת ישראל: משרד העבודה והרווחה.
- אל-סעדאוי, נ. (1988). מאחורי הרעלה. גבעתיים: מסדה
- אפשטיין, מ. ומרדר, ר. (1986). שלום בית: מחקר-מעקב על נשים נפגעות אלימות בישראל. חיפה: ברירות.

מדינת ישראל, משרד הרווחה, הוראת תע"ס, 2010

המוסד לביטוח לאומי (2014). נתונים כלליים- שכר המינימום. נדלה מאתר המוסד לביטוח לאומי, 20 בפברואר, 2014: <http://www.btl.gov.il/MEDINIYUT/GENERALDATA>

- חאג' יחיא, מ. וסדן, א. (2007). נשים מוכות בחברות קולקטיביסטיות : סוגיות בהתערבות והעצמה. *חברה ורווחה, כז'*, 423-451.
- לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (2013). *אחוזי הבלתי מועסקים, דצמבר 2013*. נדלה מאתר הלמ"ס, 20 בפברואר, 2014 :
http://www.cbs.gov.il/reader/?Mlval=cw_usr_view_SHTML&ID=328
- סבירסקי, ב. (1984). *בנות חוה, בנות לילית – על חיי נשים בישראל*. גבעתיים : המין השני.
- סלעי, י. ופינטון, נ. (1988). שנה ראשונה להפעלת מקלט ניסיוני-טיפול לנשים מוכות. *בטחון סוציאלי*, 32, 90-96.
- Abu-Ras, W. (2007). Cultural beliefs and service utilization by battered Arab women. *Violence Against Women*, 13, 1002-1028.
- Adelman, M. (2000). No way out. *Violence Against Women*, 6, 1223-1254.
- Al-Krenawi, A. (1999). Women of polygamous marriages in primary health care centers. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 21, 417-430.
- Al-Krenawi, A., & Wiesel, R. (2002). Wife abuse among polygamous and monogamous Bedouin-Arab families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 36, 151-165.
- Al-Sadawi, N. (1985). Growing up female in Egypt. In. W. Feranea (Ed.). *Women and the family in the Middle East new voices of change* (pp. 111-120). Austin: University of Texas Press.
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th ed). Washington, DC: Author.
- Ansara, D., & Hindin, M.J. (2010). Formal and informal help seeking associated with women's and men's experiences of intimate partner violence in Canada. *Social Science and Medicine*, 70, 1011-1018.
- Bargai, N., Ben-Shakhar, G., & Shalev, A. (2007). Posttraumatic stress disorder and depression in battered women: The Mediating role of learned helplessness. *Journal of Family Violence*, 22, 267-275.
- Bauer, H., Rodriguez, M., Quiroga, S., & Flores-Ortiz, Y. (2000). Barriers to health care for abused Latina and Asian immigrant women. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 11, 33-44.
- Beeble, M. L., Bybee, D., Sullivan, C. M., & Adams, A. E. (2009). Main mediating, and moderating effects of social support on the well-being of survivors of intimate partner violence across 2 years. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77, 718-729.
- Bybee, D., & Sullivan, C. (2005). Beyond recovery from trauma: Implications for clinical practice and research. *Journal of Social Issues*, 54, 357-371.

- Campbell, J. (1992). If I can't have you, no one can: Power and control in homicide of female partners. In J. Radford & D.E. Russell (Eds.). *Femicide: The Politics of Women Killing* (pp. 99-113). New York: Twayne.
- Campbell, J. C., Rose, L., Kub, J., & Nedd, D. (1998). Voices of strength and resistance: A contextual and longitudinal analysis of women's responses to battering. *Journal of Interpersonal Violence*, 13, 743-762.
- Cannon, J., & Sparks, J. (1989). Shelters – An Alternative to violence: A Psycho-social case study. *Journal of Community Psychology*, 17, 203-213.
- Castro, R., Casiue, I., & Brindis, D. (2008). Empowerment and physical violence throughout women's reproductive life in Mexico. *Violence Against Women*, 14, 655-677.
- Clements, C., Sabourian, C., & Spiby, L. (2004). Dysphoria and hopelessness following battering: The Role of perceived control, coping, and self-esteem. *Journal of Family Violence*, 19, 25-36.
- Clements, C., & Sawhney, D. (2000). Coping with domestic violence: control attributions, dysphoria, and hopelessness. *Journal of Traumatic Stress*, 13, 219-240.
- Conrath, J. A., Weston, R., & Marshall, L. (2009). Mastery moderates effects of partner violence on women's mental health. Paper presented at the conference of the American Psychology Association, Washington.
- Dasgupta, A., Battala, M., Saggurti, N., Nair, S., Naik, D.D., Silverman, J.G., & Raj, A. (2013). Local social support mitigates depression among women contending with spousal violence and husband's risky drinking in Mumbai slum communities. *Journal of Affective Disorders*, 145, 126-9.
- Davis, L. V., & Srinivasan, M. (1995). Listening to the voices of battered women: What helps them escape violence. *Affilia*, 10, 49-69.
- Derogatis, L. R. (1992). *The Brief Symptom Inventory (BSI) administration, scoring, and procedures manual–II*. Baltimore: Clinical Psychometric Research Corporation.
- El-Bassel, N., Gilbert, L., Rajah, V., Foleno, A., & Frye, V. (2001). Social support among women in methadone treatment who experience partner violence - isolation and male controlling behavior. *Violence Against Women*, 7, 246-274.
- Eisikovits, Z., Winstok, Z., & Fishman, G. (2004). The first Israeli National Survey on domestic violence. *Violence Against Women*, 10, 729-748.
- Fanslow, J. L., & Robinson, E. M. (2009). Help-seeking behaviors and reasons for help seeking reported by a representative sample of women victims of intimate partner violence in New Zealand. *Journal of Interpersonal Violence*, 25, 929–951.

- Fleury, R., Sullivan, C., & Bybee, D. (2000). When ending the relationship does not end the violence. *Violence Against Women*, 6, 1363-1383.
- Follingstad, D. R., Neckerman, A. P., & Vormbrock, J. (1988). Reactions to victimization and coping strategies of battered women: The ties that bind. *Clinical Psychological Review*, 8, 373-390.
- Frisch, M. B., & MacKenzie, C. J. (1991). A comparison of formerly and chronically battered women on cognitive and situational dimensions. *Psychotherapy*, 28, 339-344.
- George, C., Grossman, S., Lundy, M., Rumpf, C., & Crabtree-Nelson, S. (2010). *Analysis of shelter utilization by victims of domestic violence: Quantitative analysis*. Chicago: Loyola University Chicago.
- Gilbar, O., & Ben-Zur, H. (2002). Adult Israeli community norms for the Brief Symptom Inventory (BSI). *International Journal of Stress Management*, 9, 1-10.
- Golding, J. M. (1999). Intimate partner violence as a risk factor for mental disorders: A meta-analysis. *Journal of Family Violence*, 14, 99-132.
- Gondolf, E. W. (1988). The effect of batterer counseling on shelter outcome. *Journal of Interpersonal Violence*, 3, 275-289.
- Gordon, J. (1996). Community services for abused women: A Review of perceived usefulness and efficacy. *Journal of Family Violence*, 8, 313-324.
- Gorkin, M., Masalha, S. & Yatziv, G. (1985). Psychotherapy of Israeli-Arab patients: Some cultural considerations. *Journal of Psychoanalytic Anthropology*, 8, 215-230.
- Haj-Yahia, M. (2000). Wife abuse and battering in the sociocultural context of Arab society. *Family Process*, 39, 237-255.
- Haj-Yahia, M. (2002). Attitudes of Arab women toward different patterns of coping with wife abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 721-745.
- Haj-Yahia, M., & Cohen, H. (2009). On the lived experience of battered women residing in shelters. *Journal of Family Violence*, 24, 95-109.
- Ham-Rowbottom, K., Gordon E., Jarvis, K. & Novaco, R. (2005). Life constraints and psychological well-Being of domestic violence shelter graduates. *Journal of Family Violence*, 20, 109-121.
- Hobfoll, S., & Walfisch, S. (1984). Coping with threat to life : A Longitudinal study of self-concept, social support and psychology distress. *American Journal of Community Psychology*, 12, 87-100.

- Itzhaky, H., & Ben -Porat, A. (2005). Battered women in shelters: internal recourses, well-being and integration. *Affilia*, 20 , 39-51.
- Jones, L., Hughes, M., & Unterstaller, U. (2001). Post-traumatic stress disorder (PTSD) in victims of domestic violence: A review of the research. *Trauma, Violence, & Abuse*, 2, 99-119.
- Jonson, D. M., & Zlotnick, C. (2007). Utilization of mental health treatment and other services by battered women in shelters. *Psychiatric Services*, 58, 1595-1597.
- Karlsson, J., Sjostrom, L., & Sullivan, M. (1995). Swedish obese subjects (SOS)—an intervention study of obesity .Measuring psychosocial factors and health by means of short-form questionnaires: Results from a method study. *Journal of Clinical Epidemiology*, 48, 817–823.
- Kim, S., & Kim, J. (2001). The effects of group intervention for battered women in Korea. *Archives of Psychiatric Nursing*, 15(6), 257-264.
- Kurz, D. (1996). Separation, divorce and women abuse. *Violence Against Women*, 2, 63-81.
- Levinson, D. (1989). *Family violence in cross-cultural perspective*. Newbury Park: Sage.
- Liang, B., Goodman, L., Tummala-Narra, P., & Weintraub, S. (2005). A theoretical framework for understanding help-seeking processes among survivors of intimate partner violence. *American Journal of Community Psychology*, 36, 71-84.
- Loseke, D. R. (1992). *The battered woman and shelters: The social construction of wife abuse*. Albany: State University of New York Press.
- Lyon, E., Lane, S., & Menard, A. (2008). *Meeting survivors' needs: A multi-state study of domestic violence shelter experiences-final report*. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- Maziak, W., & Asfar, T. (2003). Physical abuse in low-income women in Aleppo, Syria. *Health Care Women International*, 24, 313-326.
- Mertin, P., & Mohr, P. (2001). A follow-up study of posttraumatic stress disorder, anxiety, and depression in Australian victims of domestic violence. *Violence and Victims*, 16, 645-654.
- Mitchell, R., & Hodson, C. (1983). Coping with domestic violence: Social support and psychological health among battered women. *American Journal of Community Psychology*, 11, 629-654.
- Moe, A. M. (2007). Silenced voices and structured survival: Battered women's help seeking. *Violence Against Women*, 13, 676-699.

- Morrison, K. (2004). *International perspectives on family violence and abuse*. New Jersey: Mahwa.
- Orava, T., McLeod, P., & Sharpe, D. (1996). Perceptions of control, depressive symptomatology and self-esteem of women in transition from abusive relationships. *Journal of Family Violence*, 11, 67-186.
- Palker-Corell, A., & Marcus, D. (2004). Partner abuse, learned helplessness, and trauma symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23, 445-462.
- Pearlin, L. I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21.
- Peled, E., & Dekel, R., (2010). Excusable deficiency: Staff's perceptions of mothering in shelters for women abused by their partner. *Violence Against Women*, 16, 1224-1241.
- Pence, E., & Paymar, M. (1993). *Education groups for men who batter: The Duluth model*. New York: Springer.
- Rabin, B., Markus, E., & Voghera, N. (1999). A Comparative study of Jewish and Arab battered women presenting in the emergency room of a general hospital. *Social Work in Health Care*, 29, 69-84.
- Raj, A., & Silverman, J. (2002). Violence against immigrant women: The Roles of culture, context, and legal immigrant status on partner violence. *Violence Against Women*, 3, 367-398.
- Rodriguez, M., Heilemann, M., Fielder, E., Ang, A., Nevarez, F., & Mangione, C. (2008). Intimate partner violence, depression, and PTSD among pregnant Latina women. *Annals of Family Medicine*, 6, 44-52.
- Sev'er, A. (1997). Recent or imminent separation and intimate violence against women. *Violence Against Women*, 3, 566-589.
- Solomon, Z. (1995). *Coping with war-induced stress: The Gulf war and the Israeli response*. New York: Plenum.
- Solomon, Z. & Horesh, D. (2007). Changes in diagnostic criteria of PTSD: Implications from two prospective longitudinal studies. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77, 182-188.
- Soskolne, V., & Manor, O., (2009). Health inequalities in Israel: Explanatory factors of socio-economic inequalities in self-rated health and limiting longstanding illness. *Health & Place*, 16, 242-251.
- Srinivasan, M., & Davis, L. V. (1991). Ashelter: An organization like any other? *Affilia*, 6, 38-57.

- Tan, C., Basta, J., Sullivan, C., & Davidson, W. (1995). The Role of social support in the lives of women exiting domestic violence shelters: An Experimental study. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, 437-451.
- Theran, S. A., Sullivan, C. M., Bogat, G. A., & Stewart, C. S. (2006). Abusive partners and ex-partners - Understanding the effects of relationship to the abuser on women's well-being. *Violence Against Women*, 12, 950-969.
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (2000). *Extent, nature, and consequences of intimate partner violence: Findings from the National Violence against Women Survey*. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- Tutty, M., Weaver, G. & Rothery, M. (1999). Residents' views of the efficacy of shelter services for assaulted women. *Violence Against Women*, 5, 898-925.
- United Nations Statistical Office (2000). Women who have been physically attacked by an intimate partner. In World Health Organization Task Force on Violence and Health (Eds.), *Rape and sexual assault and violence in the family*. Geneva: World Health Organization.
- Walker, L. (1979). *The Battered women*. New York: Harper & Row.
- Walker, L. (2000). *The Battered woman syndrome* (2nd Ed.). New York: Springer-Verlag.
- Wang, J., Kelly, B.C., Booth, B.M., Falck, R.S., Leukefeld, C., & Carlson, R.G. (2010). Examining factorial structure and measurement in variance of the brief inventory (BSI)-18 among drug users. *Addictive Behaviors*, 35, 23-29.
- Websdale, N., & Johnson, B. (1977). The policing of domestic violence in rural and urban areas: The voices of battered women in Kentucky. *Policing & Society*, 6, 297-317.
- Wilson, K., Vercella, R., Brems, C., Benning, D., & Renfro, N. (1992). Levels of learned helplessness in abused women. *Women and Therapy*, 13, 53-67
- Yalom, Y. (1995). *The theory and practice of group psychotherapy*. New York: Basic Books .